

397

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

1968. MÁJUS 10.

ACTA HISTORICA
TOMUS XXX.

MÉREI GYULA

ELSZÁSZ-LOTHARINGIA NÉMETORSZÁGHOZ
CSATOLÁSA 1870-1871-BEN
ÉS A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNY

GAÁL ENDRE

ADATOK SZEGED 1859—60. ÉVI TÖRTÉNETÉHEZ

HUNGARIA
SZEGED
1968

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA
TOMUS XXX.

MÉREI GYULA

ELSZÁSZ-LOTHARINGIA NÉMETORSZÁGHOZ
CSATOLÁSA 1870-1871-BEN
ÉS A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNY

GAÁL ENDRE

ADATOK SZEGED 1859—60. ÉVI TÖRTÉNETÉHEZ

HUNGARIA
SZEGED
1968

Szerkesztette:

MÉREI GYULA

Redegit:

GYULA MÉREI

A kiadásért felelős

a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja
A kézirat nyomdába érkezett 1968. — Megjelenés: 1968. — Példányszám: 600
Terjedelem: 3,5 (A/5) ív. — Készült: linószedéssel, íves magasnyomással,
az MSZ 5601-59 és az MSZ 6608-55 szabványok szerint

68-5943 — Szegedi Nyomda

MÉREI GYULA:

ELSZÁSZ-LOTHARINGIA NÉMETORSZÁGHOZ CSATOLÁSA 1870—1871-BEN ÉS A MAGYAR KÖZVELEMÉNY

1870. július 19-én Franciaország hadat üzent Poroszországnak. III. Napóleon abban a tudatban lépett háborúba, hogy biztosan számíthat a Habsburg-monarchia és Olaszország támogatására. Mekkora volt azonban a meglepetése, amikor mindkét állam semlegességét nyilvánította. Az előzmények után a megdöbbenés indokolt volt.

Ismeretes, hogy a poroszok 1866. évi döntő győzelme Ausztria fölött és Poroszország hatalmának megnövekedése rontotta a francia császárság esélyeit francia—porosz háború esetén, amire már ekkor számított III. Napóleon. Fordulat következett be tehát Párizsban a Habsburg monarchia szerepének megítélésében. Moustier francia külügyminiszter — I. Ferenc József császár magyar királlyá koronázása alkalmával — kijelentette, hogy Ausztria konszolidálása és virágzása nagy fontosságú az általános egyensúly fenntartása szempontjából¹ 1867 és 1870 között — tudjuk — számos kezdeményezés történt francia részről osztrák—francia szövetség létrehozására. Közismert, hogy a bécsi revansista udvari párt ugrásra készen várta a francia—porosz ellenségeskedések kirobbanását, hogy azután Franciaország mellett léphessen a hadszíntérre.

Es ennek ellenére: az 1870. július 18-i koronatanács a háború kitérésének esetére az Osztrák—Magyar Monarchia semlegessége mellett foglalt állást. Pedig — a Tauffkirchen misszió visszautasítása a bizonyíték erre — a Monarchia határozottan ellökte magától Poroszország békülésre nyújtott jobbját. A fekete-tengeri státusra vonatkozó 1856. évi szerződés módosítására irányuló kezdeményezés Beust részéről 1867. január 1-én, a salzburgi császártalálkozó, a francia—osztrák szövetség terve 1869 februárjában mind a francia orientáció tünete volt.

A kiegyezésben egymással szövetségre lépő két uralkodó réteg magyar felének érdekeit képviselő kormányzópárt a Deákpárt 1867 után hivatalosan francia orientációjú volt és burkoltan porosz ellenes. És hogy a koronatanács 1870. július 18-án mégis a semlegesség mellett döntött, annak magyarázata a Habsburg birodalom nemzetközi és belső helyzetében rejtett.

¹ Moustier à Gramont, Paris, le 3 juillet 1867. Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871. Paris 1925. 17. k. 311. o. Idézi *Diószegi István*: Ausztria—Magyarország és a francia—porosz háború 1870—1871. Bp., 1965. 14. o.

Poroszország túlzott megerősödése, a terjeszkedésétől való félelem, az elvesztett németországi hatalom visszaszerzésének és a katonai revánsnak a vágya mind Franciaország győzelmét tették kívánatossá a Habsburg birodalmat vezető politikusok számára és azt tanácsolták, hogy Ausztria—Magyarország Franciaország oldalán kapcsolódjék be a háborúba. Ugyanakkor azonban tekintetbe kellett venni azt, hogy az olasz, a magyar, a német polgári és nemzeti átalakulást követően napirendre kerül a szláv népek azonos problémáinak megoldása. Jogosan lehetett számítani arra, hogy a török birodalom elnyomott népei fokozott heveségű nemzeti felszabadító küzdelembe fognak és harcuk nagy vonzóerőt gyakorol majd a Monarchia román és délszláv lakosságára, akik együttesen a Habsburg birodalom népességének 60%-át tették és a dualista monarchia központi fekvésű, létfontosságú területein éltek. Önálló nemzeti államaik életre-hívása egyet jelentett a Habsburg birodalom felbomlásával. Ezt pedig a kiegyezésben szövetkező osztrák—német és magyar vezető rétegek mindenáron meg akarták akadályozni. Számításba kellett venni azt is, hogy bár Oroszországnak saját nemzetiségeinek elnyomásához és konzervatív rendjének megóvásához szüksége volt a Habsburg-monarchia fennmaradására és így csupán a török fennhatóság alatt levő területeken segítette a délszláv államok alakítására irányuló törekvéseket és nem támogatta a monarchiában fellépő nemzeti mozgalmakat, balkáni politikája a dualista államban fellángoló szláv mozgalmakra mégis ösztönzően hatott. Ehhez járult még az is, hogy Oroszország hatalmi politikai céljainak alárendelte a Monarchia fennmaradásához fűződő érdekeit. Az orosz nagyhatalmi politika összefonódott a szláv nemzeti mozgalmakkal és a 19. század utolsó harmadában potenciális veszélyt jelentett a Habsburg birodalom számára, és ezt a körülményt külpolitikai döntések elhatározásakor nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

Oroszország 1863 óta különösen érzékeny volt a lengyel kérdés alakulására, de nem kevésbé volt külpolitikájának neuralgikus pontja a pontuszi kérdés, amelyben 1868 óta egyezmény biztosította az orosz—porosz együttműködést és ezzel a cárizmusnak lehetővé tette a soknemzetiségű orosz birodalom megóvását, segítette a rendszert a forradalmi mozgalmak ellen. Oroszországnak a francia—porosz háború során Ausztria—Magyarországgal kapcsolatos állásfoglalása ennek a két kérdésnek a függvénye volt.

„Dangers sociaux croissants rendent désirable que le Gouvernement se rapprochent pour veiller sur l'ordre, l'autorité, le principe monarchique menacé” — mondotta a cár a spanyol trónválság napjaiban. Osztrák—francia koalíció és győzelem újraélesztheti a lengyel állam helyreállítására irányuló kísérleteket és ebben részt venne Törökország is — aggódott Gorcsakov a háború első napjaiban, nem is alap nélkül. Érthető tehát, hogy a cári diplomácia a háború lokalizálására törekedett és a Monarchia felé irányuló intéssel semlegességét jelentette ki mindaddig, amíg a háború orosz érdeket nem érint.

Maga Bismarck hivatalosan adott biztosítékot a dualista monarchiának arra, hogy nem kívánja Cisleithania tartományait az Északnémet

Szövetséghez csatolni. A porosz király is garantálta Ausztria határait.² Angliát érdekei szintén a háború lokalizálása mellé állították.³

Ezek a körülmények befolyásolták a július 18-i közös minisztertanács döntéseit. Ilyen előzmények érthetővé teszik, hogy a francia kormány hasztalan kísérletezett azzal, hogy Bécsset álláspontjának megváltoztatására rábírja.⁴

És most vegyük szemügyre a magyar közvélemény állásfoglalását a francia—porosz háborúval kapcsolatban. Az elhangzott nyilatkozatok annál figyelemre méltóbbak, mert miközben a Monarchiában a legnagyobb csendben folyt a háborús készülődés mind a fegyverkezés, mind a diplomácia kulisszái mögött, a csatateréken a porosz seregek egyik csapatát a másik után mérték a francia haderőre. Szeptember 1-én Sedannál pedig bekövetkezett a döntő vereség.

A Deákpárt félhivatalos lapja, a *Pesti Napló* a kormányhoz közelálló *Pester Correspondenz* Andrassy Gyula álláspontjához híven a fegyveres semlegesség mellett foglalt állást. A kormányzó párt jobbszárnyán helyet foglaló nagybirtokosok, konzervatív arisztokraták és a klérus tagjai nyíltan a franciák oldalán való beavatkozás mellett voltak, és így az udvari párt agresszív, revansista nézeteit tették magukévá. Ilyen szellemben írt a klérus lapja, a *Magyar Állam* és a kormánypárti jobbszárny szócsöve, a *Reform* is közvetlenül a háború kitörése előtt.⁵ Ezek a nézetek csupán a Deákpártból néhány év múlva kiszakadó jobboldali kisebbség nézeteit tükrözték, míg a párt tagjainak többsége a *Pesti Napló* és a *Pester Correspondenz* már érintett hivatalos álláspontját vallotta magáénak. Ugyanakkor azonban a cári Oroszországtól való félelem és az ettől függő poroszellenesség hangjai leplezetlenül felhangzottak a *Pester Correspondenz*ben is. A lap ugyanis felvetette azt, hogy Ausztria—Magyarországnak „a porosz ellen való tényleges működésben részvétele nem lehetetlenség, ennek egyedüli oka a porosz—orosz szövetség miatt való aggodalom. Azon pillanat, midőn Oroszország a háborúba belép, minket is a harcmezőre talál... és Oroszország szövetségese... a mi ellenségünk lesz. Magyarország (s nem kevésbé Ausztria) csak egy természetes ellenséggel bír Európában, s az Oroszország... és aki Oroszország ellen velünk szövetkezik, az szívesen látott vendég nálunk.”⁶

A cárizmus hódító politikájától való félelem áthatotta a magyar vezető osztálynak 1875-ig az ellenzékben helyet foglaló középbirtokos-gentry csoportját is. Lapja, *A Hon* fel is veti ezt a kérdést, de egészen más hangnemben és összefüggésben. A balközép néven csoportosuló ellenzéki birtokosság Tisza Kálmán vezetése alatt a sajátos magyar hatalmi

² *Diószegi*: i. m. 15—17., 36—27. o. Idézetre vö. Chotek à Beust, St. Petersburg, le 10 juillet 1870. H. H. St. A. Wien. Min. des Aeussern, Polit. Archiv. X. Russland, Fasc. 62. (*Diószegi*: i. m. 37. o. 45. jegyzet) Gorcsakovra uo. Poroszországra 35—36. o.

³ Uo. 39—40. o.

⁴ *Diószegi*: i. m. 45., 49., 59., 60., 62., 63., 33—35. o.

⁵ A sajtó álláspontjára a francia—porosz háborúval kapcsolatban vö. *Hegedüs Sándor*: Helyzetünk a napi kérdésben. *A Hon* 1870. júl. 28. Reggeli kiadás. — *A Reform*-ból való idézet e lap júl. 15-i számából való. — Vö. még a *Reform* 1870. júl. 18. számát.

⁶ *Pester Correspondenz*. 1870. júl. 20. — *Hon*. 1870. júl. 20. 164. sz. 1. o. Egy communiqué c. cikke.

érdekeket tartotta szem előtt és 1874—1875 előtt még nem iparkodott ezeket teljes összhangba hozni a birodalmi érdekekkel úgy, ahogy a Deák-párt ezt már 1867 óta megtette. Ennek megfelelően a balközép a porosz—francia háború kitörése előtt, sőt egy ideig még a háború alatt is szigorúan ragaszkodott a fegyvertelen semlegesség elvéhez, és ahhoz, hogy a Monarchia csak akkor nyúljon fegyverhez, ha megtámadják. Szembefordult tehát a *Reform* kardcsörtető álláspontjával és figyelmeztetett arra, hogy a Habsburg birodalomnak attól kell függővé tennie magatartását, ki mellé áll, „melyiknek szövetséges Oroszország, mert csak az hozhatja nyakunkra a muszkát, mi pedig csak saját területünk védelmére foghatunk fegyvert és soha máskor.”⁷ A balközép lapja később még a porossal való szövetséget is elképzelhetőnek tartotta, mert ha legyőzi Franciaországot, ellensúlyt jelenthet az orosz terjeszkedéssel szemben.⁸ Igen korán feltűnik tehát Andrassy Gyula külügyminiszteri koncepciójának körvonalai nemcsak Eötvös Józsefnek Andrassyhoz írt leveleiben, hanem a balközép lapjában is annak jeleként, hogy az egész magyar vezető osztály politikai gondolkodását meghatározta a cárizmustól és annak a szláv nemzetiségekre gyakorolható mozgósító hatásától és ezzel összefüggésben a magyar uralkodó osztályok hatalmát féltő aggodás.⁹ A fegyvertelen, szigorú semlegesség elvét a balközép lapja közvetlenül is kapcsolatba hozta a nemzetiségi kérdéssel. Jókai Mór irányította rá a figyelmet arra, hogy ha a Monarchia beavatkoznék a háborúba, akkor az a küzdelem, „mely most csak az európai súlyegyen kérdése, egyszerre nemzetiségi harczzá alakulna át” és egész Európát lángba borító tűzvésszé hatalmasodhat.¹⁰

A parlament szélső baloldali csoportját alkotó kispolgári, demokratikus, az 1848. évi törvények változatlan fenntartását kívánó, a kiegyezéssel szembenálló 48-as párt elsősorban dualizmus-ellenessége miatt, de demokratikus, háborúellenes elvi álláspontjából következően is a fegyvertelen semlegesség mellett volt. Erre ösztökölte a cárizmus terjeszkedési politikájától való aggodalma is, amely részben az 1849. évi cári intervenció emlékéből táplálkozott, részben pedig ugyanabból a forrásból, mint a többi pártok oroszellenessége.

Így azután a 48-as párt lapja, a *Magyar Újság* még a háború kitörése előtt a semlegesség mellett foglalt állást és arra intette a kormányt: akadályozza meg a Monarchiát, hogy Franciaország oldalán háborúba lépjen, „melyet utóbbi időben természetes szövetségesének mondott” (ti. Ausztria. M. Gy.), mert „könnyen megtörténhetik, hogy az oroszok ennek megakadályozására Ausztriát nagyon is érzékenyen fogják foglalkoztatni. A veszély elsősorban is Magyarországot főgná fenyegetni.”¹¹

Mind a balközép, mind a 48-as párt a parlament nyilvánosságát is felhasználta a fegyvertelen semlegesség követelésére. Csáky Tivadar,

⁷ Hegedűs Sándor: Principiis obsta. A Hon 1870. júl. 16. Vezércikk.

⁸ Hegedűs Sándor: A vádakra. A Hon 1870. aug. 25. Reggeli kiadás.

⁹ Eötvös József 1870. aug. 14., 22. és szept. 8-i levelei Andrassy Gyulához. — Gróf Andrassy Gyula: Beszédei. (Kiadta Lederer Béla) Bp., 1893. II. k. 355—360. o.

¹⁰ Jókai Mór: A semlegesség magyar szempontjai. A Hon 1870. júl. 23. Reggeli kiadás.

¹¹ Magyar Újság 1870. júl. 16. 3. o. *Külföld* c. rovatban. Vö. még az ugyane szám 1. oldalán közölt hirt az állítólagos francia hadüzenetről és 1870. júl. 17. 1. oldalán hasonló tartalmú nézetet.

Horn Ede, majd maga a balközép vezetője, Tisza Kálmán is interpellációban szólították fel Andrassy Gyula miniszterelnököt a fegyvertelen semlegesség megőrzésére. Tisza Kálmán külön hangsúlyozta, hogy a fegyveres semlegesség nemcsak kimeríti az ország anyagi erőit, hanem „minden oldalon csak ellenséget szerez.” Félreérthetetlenül célozván Beust az udvari párt politikájára, intette a kormányt arra is, hogy „sem a francia kormány iránt netalán táplált rokonszenvnél, sem a németországi politikára gyakorolható befolyás visszaszerzésének vágyánál fogva” nem szabad semmi olyat tennie, „ami által az ország mint a német nemzet ellensége tűnhetnék föl és háborúba kevertetnék.” Ez utóbbi mondat félreérthetetlenül utalt arra a veszélyre, hogy a poroszellenes lépések a cári Oroszország hadbalépését jelentenék a Monarchia ellen.¹² A 48-as párt nevében Madarász József 20 képviselőtársa által is aláírt képviselőházi interpellációjában ugyancsak fegyvertelen, teljes semlegességet követelt. Az eseményeknek ebben az időszakában a két ellenzéki párt felfogása még semmiben sem tért el egymástól, a kormánynak a francia—porosz háborúval kapcsolatban tanúsítandó magatartásától. Ezt igazolja az is, hogy a Madarász által benyújtott interpelláció aláírói között két balközéppárti képviselő is szerepelt: Jókai Mór és Henszlmann Imre.¹³

A balközép azonban nem érte be csupán parlamenti keretekkel. Tömegmozgalommá, kérvényezési kampánnyá óhajtotta szélesíteni akcióját, hogy a közvélemény nyomásával szorítsa rá a kormányt a fegyvertelen, teljes semlegesség politikájának útjára. A balközép irányítása alatt álló Pesti Népkör tagjai Horn Ede előterjesztése nyomán 1870. július 22-én a képviselőházhoz Horn által benyújtandó kérvényt fogadtak el, amelyben a demokrácia, a békés fejlődés és a nemzetközi együttműködés híveiként tiltakoztak „minden oly háború ellen, amely míg egyfelől csak hatalmi vágyaknak szolgálhat eszközül, úgy másfelől hazánk létét is kockáztatja.” A balközép által a Beleznay-kertben július 24-én tartott népgyűlésen hasonló szövegű és ugyancsak a képviselőházhoz benyújtandó kérvényt fogadtak el. A népgyűlés szónokai nyomatékosan hangsúlyozták, hogy már csak azért is szigorúan ragaszkodni kell a semlegességhez, mivel „egy jogos háború van csak és ez az önvédelem.”¹⁴ A népgyűlést követően az ott elfogadott határozat szövegét kinyomtatták és a balközép országos méretű, az egész társadalmat megmozgató kérvényezési akciót indított. Az egységes kérvényszövegre a képviselők kerületükben aláírássokat gyűjtöttek és így nyújtották be a parlament ülésein. — A semlegesség mellett foglalt állást a Magyarországi Néptanítók első egyetemes gyűlése is.¹⁵

Megmozdultak a főváros munkásai is. Farkas Károly vasmunkás, a

¹² Csáky Tivadar és Horn Ede 1870. júl. 13-án interpellált. Az 1869-dik évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés Naplója (a továbbiakban: K. N.) IX. k. 382—383. o., Tisza Kálmán interpellációja 1870. júl. 19. én hangzott el. K. N. X. k. 132—133. o.

¹³ Madarász József 1870. júl. 16-án írásban terjesztette elő interpellációját. K. N. IX. k. 70—71. o.

¹⁴ A Pesti Népkör kérvénye A Hon 1870. júl. 22. Esti kiadásának 1. oldalán található. — A népgyűlésről A Hon 1870. júl. 25. Reggeli kiadás. Népgyűlés júl. 24. a Beleznay kertben c. tudósítása számol be.

¹⁵ A Magyarországi Néptanítók első egyetemes gyűlése Pesten 1870. aug. 15—18. Pest, 1871. 17. c.

Pest-Budai Munkásképző Egylet titkára július 21-én bejelentette a főkapitányságnak, hogy július 24-én a Beleznay kertben a bécsi munkáspérral és a francia—porosz háborúval foglalkozó gyűlést óhajt összehívni a pest-budai munkások részére. Farkas Károly nem véletlenül kapcsolta össze a két kérdést. Az osztrák munkásvezetők ellen az 1869. decemberi munkástüntetés miatt hazaárulás címén megindított perben éppen a francia hadüzenet napján hirdettetett ítéletet a bíróság. A szándék félreérthetetlen volt: megfélemlíteni az osztrák munkásságot és elriasztani attól, hogy a francia és a német munkássághoz hasonlóan az igazságtalan háborúk ellen szálljon síkra. A pesti rendőrfőkapitányság a bécsi munkáspérral kapcsolatos napirendi pontot törölte a gyűlés témái közül. Így a Pest-Budai Munkásképző Egylet kezdeményezésére az Általános Munkás-egylettel közösen megrendezett és a rendőri jelentés szerint rendben lefolyt, mintegy 800—1000 fő jelenlétében tartott gyűlés csak a háború ellen szólalhatott fel. Az elfogadott javaslatban tiltakoztak a porosz és a francia dinasztia között folyó háború és „minden dinasztialis háborúk ellen” és üdvözölték „a francia és müncheni munkások határozatát.” Követelték a kormánytól, hogy iparkodjék a háborúk után az állandó hadsereg eltörlésére, végül a fegyvertelen semlegesség mellett foglaltak állást és elvárják a képviselőháztól, hogy háborúra egy fillért sem szavaz meg.¹⁶ A *Hon* című balközéppárti lapnak a munkásgyűlésről szóló — ellenérzéstől fűtött — tudósításából¹⁷ több derül ki, mint a rendőri jelentésből. Arról tájékoztat, hogy a német nyelven felszólalók kevesebbet szoltak a gyűlés tárgyáról és inkább a munkásosztály elnyomatásáról beszéltek és „összeavarták osztályérdeküket a haza érdekeivel.” A magyar nyelven szólók csak a háború és a semlegesség kérdésével foglalkoztak. El is nyerték az újság riporterének dicséretét, mert szerinte ők „helyesebben szoltak.” A tendenciózus híradásból annyi mindenképpen kiderül, hogy a népgyűlés öntudatosabb munkásai igyekeztek rámutatni az igazságtalan háborúk és a munkásosztály nyomora, elnyomottsága közötti összefüggésre és ezt az alkalmat is felhasználták a jelenlevők tudatosságának emelésére, internacionalista szellemben való nevelésére.

A sorozatos interpellációk, még inkább a népgyűlések és az országos méretű petíciós kampány Andrássy Gyulát arra indították, hogy július 28-án válaszoljon az interpellációkra. Beszédében előadta, hogy a kormány a háború kitörése előtt azon fáradozott, hogy meggátolja annak kirobbanását. Majd, amikor a béke fenntartására irányuló erőfeszítései sikertelenek maradtak, július 20-án hivatalosan is semlegességét nyilvánította ki, de fegyveres semlegességét. Mégis olyan módon kívánnak gondoskodni a birodalom biztonságáról, hogy semmilyen hatalom se láthasson ebben kihívást, de ne tekinthesse gyengének sem Ausztriát és így ne bátorodhasson fel megtámadásra. Tisza interpellációjával kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a kormány és a döntő körök nem óhajtják visszaszerezni Németországban az 1866-ban elvesztett pozíciót, amely meggyőződése szerint a Habsburg birodalomra „hasznot nem, de kárt és

¹⁶ A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai (a továbbiakban: MMTVD) I. Bp. 1951. 161—162. o. és *Nemes Dezső: Az Általános Munkás-egylet története 1868—1873.* Bp. 1952. 122—124. o.

¹⁷ A *Hon*. 1870. júl. 25. Reggeli kiadás. 1. o.

veszélyt hozhatna.” — A szélsőbal szónoka ekkor ismét a fegyvertelen semlegesség és csak az önvédelmi háború mellett foglalt állást, ugyanakkor nyilatkozatot kívánt a magyar kormánytól arra vonatkozólag, hogy „nem kíván a nagy német nemzet magasztos törekvései elé gátat vetni.” Tisza Kálmán pedig bár ismét kijelentette: „határozottan ellensége vagyok az úgynevezett fegyveres neutralitásnak”, ugyanakkor ezt is mondta: „kinyilatkoztatom minden kétség nélkül azt is, hogy a teljes neutralitás alatt én a védtelenséget nem értettem és nem értem” és pártja nevében elfogadta Andrassy javaslatát, amelyben a fegyveres semlegesség biztosítása érdekében 5 millió forint póthitelkeretet és az 1870-re besorozott honvédeknek 1870 októbere előtti behívásához való parlamenti hozzájárulást kért.¹⁸ A fegyveres semlegesség elvét augusztus elején, tehát — a 48-as pártot kivéve — a magyar képviselőház többsége elfogadta. E változás magyarázatát az időközben lefolyt hadiesemények adják.

Ugyancsak ezek nyújtják a kulcsot ahhoz is, hogy a balközép és a 48-as párt lapjai augusztusban arról is írnak, hogy a németek igazságos, védelmi háborút folytatnak. A 48-as párt lapja demokratikus állásfoglalásának megfelelően a császárság ellen, a köztársaság megteremtése mellett van és ezzel összefüggésben hirdeti, hogy a német egység létrehozására irányuló követeléseik jogosak.¹⁹ Ugyanakkor állást foglalnak Franciaország területi sértetlensége mellett és a német hódító törekvések ellen is. „Hogy Franciaországtól csak egy talpalatnyit is elfoglaljanak, ... azt nem szeretnők, mert ez már hódítás lenne, melyet nem indokol a védelem, nem követel a győzelem és nem igényel a végcél sem. Rokonszenvünk, meggyőződésünk mindig azon nemzet mellett lesz, mely hazáját védi.” — írta Hegedűs Sándor a Honban.²⁰ A Magyar Újság két vezércikkében is tiltakozott a porosz hódítás és a franciák megalázása ellen. „Óhajtandó lenne, hogy ne legyen szándéka (ti. a porosz királynak. M. Gy.), oly idegen területekkel nagyobbítani Németország területét, melyek bekebelezése újabb háborúra adhatna okot”,²¹ hiszen a hódítás révén meghiúsul „a béke állandósítása Európa számára az által, hogy Franciaország megaláztatik és területileg megcsorbítottatik.”²²

Ez után a kitérő után térjünk vissza az eseményekhez és a Monarchia külpolitikájához.

1870 júliusának közepétől kezdve augusztus 6-ig a Monarchia vezető körei — a hadügyminisztert kivéve — gyors és nagyarányú francia győzelemre számítottak és ehhez a feltételezéshez kapcsolták revansista, háborús stratégiájukat. A wörthi porosz győzelem békésebb hangvételre kényszerítette a Ballhausplatzot. Előtérbe kerül a semlegesség fokozott hangsúlyozása. Az augusztus 7-i közös minisztertanács már az erődítési, tehát a védelmi rendszer kiépítéséről határozott. Fenntartották ugyan a háborús készenlétet, de már védekező céllal, bár még mindig remény-

¹⁸ Andrassyra K. N. 325—326. o.; A 48-as párti Csanády Sándor beszédére 326. o.; Tisza Kálmán felszólalására 327. o. — Vö. még Andrassy beszédei II. k. 332—340. lapjait.

¹⁹ Magyar Újság 1870. aug. 11. Vezércikk.

²⁰ Hegedűs Sándor: A kérdéshez. A Hon 1870. aug. 10. Reggeli kiadás.

²¹ Magyar Újság 1870. aug. 19. Vezércikk.

²² Magyar Újság 1870. aug. 27. Vezércikk. A német egység helyeslésére.

kedtek abban, hogy a hadiszerencse a francia császárság javára fordul és akkor kihasználják a változást.

A Franciaországgal való együttműködés azonban továbbra is beletartozott a külpolitikai koncepcióba, de most már csak a hatékony diplomáciai támogatás formájában. A nemzetközi életben a francia seregeknek augusztus havában elszenvedett vereségei nyomán a porosz győzelmet és túlzott megerősödést károsnak tartó erők mozdultak meg. Előtérbe került a kollektív diplomáciai fellépés gondolata annak érdekében, hogy Franciaország minél kevésbé kedvezőtlen feltételekkel és minél előbb befejezhesse a háborút. A nemzetközi diplomácia ilyen irányú lépései augusztus heteiben azt a reményt keltették a Monarchia vezetőiben, hogy társakra lel poroszellenes politikájának folytatásához. A sedani vereség, a császárság összeomlása, a köztársaság kikiáltása és az európai forradalom lehetősége arra indította az osztrák diplomáciát, hogy a legnagyobb engedmények árán is megakadályozza az augusztus közepe óta formálódó poroszellenes koalíció szétesését. A francia köztársasági kormány, hogy ne kényszerüljön forradalmi népháború folytatására, hajlott a megegyezésre Poroszországgal, ha megmarad Franciaország területi integritása. Forradalomellenessége miatt élvezte a francia köztársaság kormánya Beust támogatását is, aki sietve közvetítette Párizs feltételeit Berlinbe, noha Sedan óta felismerte, hogy Franciaország nem köthet a területi integritás alapján álló békét. Amikor Berlin válasz nélkül hagyta a francia ajánlatot, Beust azt tanácsolta a köztársasági kormánynak, ne ragaszkodjék mereven a területi sértetlenséghez. Andrassy pedig egyenesen azt közölte a bécsi porosz követtel, hogy Ferenc József is, a közös minisztertanács is nyugodtan tudomásul veszi Elzász-Lotharingia Németországhoz csatolását. A területi integritásról való lemondást javasolta Oroszország és Anglia is. Thiers és Jules Favre október 20-án elfogadta az angol—orosz közvetítést, mivel attól tartott, hogy a háború továbbfolytatása a párizsi munkásság kezére juttatja a hatalmat. Versaillesben magáévá tette Bismarck feltételeit, kivéve azt, hogy Párizs az egyhónapos fegyverszünet ideje alatt is blokád alatt maradjon. Bismarck elutasító válasza után Thiers is, a tours-i kormány is a kiéhezettett párizsi munkásság felkelésétől való félelmében vállalta a háború folytatását. Október végén Metz feladása miatt proletárfelkelés tört ki. A nemzeti védelem kormánya ennek hatására még kevésbé hajlott arra, hogy a poroszok elleni háborút forradalmi népháborúvá változtassa. November eleje óta Bécs kizárólag arra összpontosította erejét, hogy rábeszélje a nemzeti védelem kormányát a német feltételek elfogadására, mielőtt a teljes katonai vereség és a „belső anarchia”, vagyis a proletárfelkelés bekövetkeznék. Beust reálpolitikai megfontolásból elsőként utasította el Jules Favrenak az európai nagyhatalmakhoz intézett kérését, amely Franciaország területi sértetlenségének biztosítására irányult. Nemsokkal később Favre titkárának tanácsolta sürgető hangsúllyal, hogy Franciaország legjobban tenné, ha a lehető leggyorsabban békét kötne. Mi egyéb ez, mint annak beismerése, hogy kudarcot vallott Franciaország megmentésére irányuló politikája.²³

²³ A Monarchia külpolitikájának alakulására összefoglalóan *Diószegi*: i. m. 112—118., 119—139., 140—142., 146., 148—150. o.

Ezek az események szabtak keretet a magyarországi közvéleményben támadt visszhangnak is.

Deák Ferencet és párthíveinek többségét a sorozatos német győzelmek, különösen a sedani siker, fokozott mértékben aggasztották a német terjeszkedés lehetősége és ezzel összefüggésben a Monarchia jövője miatt. Ugyanakkor a birodalom hatalmi érdekeinek féltése mellett a magyar vezető réteg liberális gondolkodása is rokonszenvvel fordította figyelmüket a polgári demokrácia európai bölcsője, Franciaország sorsa felé. Ebben az államban továbbra is támaszt láttak a cárizmus és Poroszországgal szemben. Ezért is óhajtották, hogy Franciaország minél kisebb veszteséggel kerüljön ki a háborúból és szorgalmazták a Monarchia békeközvetítő tevékenységét.²⁴

A Deákpárt más tagjai Oroszországgal való összefogásban kerestek védelmet a vélt porosz terjeszkedési törekvésekkel szemben.²⁵

A kormányzó párt tagjainak többsége, ha nézetkülönbségek voltak is közöttük a külpolitikai orientáció kérdésében, poroszellenesség és franciabarátság dolgában egyetértettek.²⁶

Voltak azonban a Deákpártban néhányan, igaz, a legtekintélyesebbek közül, akik a francia császárság katonai balsikereiből azt a következtetést vonták le, hogy a németekhez kell közeledni. Ezek közé tartozott Eötvös József neves író, ekkor vallás- és közoktatásügyi miniszter. Eötvös úgy érezte, hogy a hadiesemények következtében a franciabarát külpolitika csődöt mondott és a Monarchia elszigetelődött. Ebben a helyzetben különösen nagy veszély a cárizmusnak a Habsburg birodalom rovására terjeszkedni óhajtó politikája. Már augusztus közepén úgy vélekedett, hogy a poroszok könnyű győzelme csak kisebb gondot okoz. „Valóságos veszélyünk csak a szlávoktól jöhet, már csak azért is, mert nálunk az összes populacionak egy harmadát, a Lajtán túl pedig éppen két harmadát képezik.” Megítélése szerint Németország, mint szövetségi állam, hosszú ideig nem gondolhat terjeszkedésre. A körülmények gátolják Németországot az egész Duna völgye elfoglalásában és így érdeke, „hogy e völgy egy barátságos, részben német és minden esetre nem szláv hatalom kezében maradjon.” Nincs tehát félnivalónk a reálpolitikus Bismarck vezette Németországtól. Helyre kell állítani vele a baráti kapcsolatokat. A déli határookra kell erősen vigyáznunk, írta Andrassy Gyulának. Alig egy héttel későbbi levelében azt fejtegette Andrassynak, hogy a Monarchia fennmaradása szükséges mind az orosz, mind a porosz túlsúly fékezésére: „mind ez okoknál fogva én a poroszoknak győzelmét reánk nézve nem tartom veszélyesnek.” Sőt a francia győzelmet tartotta volna aggasztónak, mert akkor feléledne az udvar vágya a németországi hegemónia visszaszerzésére és ez károsan hatna vissza Magyarország jelenlegi közjogi helyzetére. Emiatt a Monarchia érdeke a teljes semlegesség. Elszász-Lotharingia annexiója nem erősíti a németeket a francia reváns-törekvések miatt. Éppen ezért a Habsburg birodalom ne kezdeményezze, hogy ne csatolják el Elszász-Lotharingiát Franciaországtól. Egy másik

²⁴ Pesti Napló 1870. szept. 1., 16., 18., 23., okt. 9., 11., 15., 19., 22., nov. 4., dec. 7. — Deák Ferenc levele Csengery Antalhoz, Pest, 1870. szept. 23. Országos Széchényi Könyvtár, Levelestár. — *Diószegi*: i. m. 114. o.

²⁵ *Diószegi*: i. m. 115. o.

²⁶ *Diószegi*: i. m. 115. o.

levelében később éppen az annexióval összefüggésben feléledő francia revánstörökvésekre utalva írta Andrásynak, hogy Németországot állandóan háborús veszély fenyegeti majd és „ez az miért barátokra van szüksége s még engedményekre is kész leend, hogy magának a magyar—osztrák birodalom barátságát megszerezze.” Andrassy egyszerre felelt Eötvös valamennyi levelére és közölte: „Egészen egyetértek veled mindenben.”²⁷ A magyar uralkodó osztályoknak a dualista monarchiában és Magyarországon elfoglalt hatalmi helyzete féltéséből eredő orosz—szlávellenesség sugallta Eötvösnek a porosz orientáció kezdeményezését.

A balközépben a franciabarát, a császársággal szemben a köztársaságot üdvözlő, a német egységet helyeslő, de a terjeszkedést elítélő demokratikus hangok mellett ugyancsak a legtekintélyesebbek részéről merültek fel részben a kormány ekkor folytatott politikájával egybeeső elgondolások, részben pedig már a német szövetséget ajánló hangok. Szeptember közepén nem kisebb személyiség, mint Jókai Mór, *A Hon* c. újság szerkesztője javasolta vezércikkében Franciaországnak, kössön mindenenáron békét Németországgal: „nem látunk semmit jobbnak, mint ha a respublica kormány munkáját a békekötésen kezdi s azután neki fordul a *belső porosznak* és azt veri le. (De nem a porosz munkásokat értjük.)”²⁸ Ebből az álláspontból természetesen következik, hogy gyakorlatilag értéktelen, elfogadhatatlan javaslatnak tartotta Simonyi Ernőnek okt. 22-én a képviselőház elé terjesztett és Franciaország területi sértetlenségére vonatkozó határozati javaslatát, amelyről a továbbiakban még szó lesz.²⁹ A külön magyar hatalmi érdekek sugallták Jókainak ezt a cikkét, amelyben szembehelyezkedett azzal a 48-as párti javaslattal, hogy népszavazás döntson Elzász-Lotharingia hovatarozásáról. Azzal érvelt a plebiscitum ellen, hogy ha ezt az elvet Magyarországon alkalmaznák, „akkor lehet még egy Magyarország Borsodmegye határától Pestmegye határáig, de ... Erdély, a Bánság és mindenféle más okolják, hogyan szakadjanak el tőlünk, s Magyarország megszűnnék létezni, európai szükségesség lenni. Ezért kell a Monarchiának kitartania a szigorú semlegesség mellett a porosz—francia vitában.”³⁰ Hasonlóképpen a nem magyar népek fölötti uralkodás nacionalista ösztönzője készítette Jókait arra, hogy a németekkel való összefogást ajánlja. Úgy vélte, hogy a békét, az emberiség jólétét „csak egy fordulat biztosíthatja; az, ha Magyarország s vele együtt Cislajthania őszinte és becsületes szövetségben él Németországgal.”³¹ A német szövetség-javaslat háttérét egy másik vezércikké világítja meg. Oroszországot el kell szigetelni s erre „az az egyetlen combinatio van, ha Ausztria—Magyarország őszinte s minden háttérben tartott gondolat nélkül szövetkezik Németországgal s még a lehetőségét is elzárja annak, hogy egy német—orosz liga újra lángra lobbantsa a keleti kérdést.”³² És hogy Jókai nézetei nem a balközép egyik nagytekintélyű tagjának egymagában álló véleményét tükrözték, hanem a vezetés álláspontját, arra

²⁷ Eötvös József 1870. aug. 14., 22. és szept. 8-i levelei. — Andrassy Gyula: Beszédei. II. k. 356—360. o. — *Diószegi*: i. m. 112—113. o.

²⁸ *A Hon* 1870. szept. 14.

²⁹ *A Hon* 1870. okt. 26. Reggeli kiadás.

³⁰ *Jókai Mór*: Archimedesi pontok. *A Hon* 1870. nov. 3. Reggeli kiadás.

³¹ *A Hon* 1870. okt. 2. Reggeli kiadás. Vezércikk.

³² *A Hon* 1870. nov. 20. Reggeli kiadás. Vezércikk.

bizonyosságul szolgál Tisza Kálmánnak Jókai Mórhoz írt levele, amelyben hasonló nézeteket fejtett ki.³³

Csupán a 48-as párt tartott ki következetesen a maga kispolgári, demokratikus nézetei mellett. Ezeket hirdette meg Simonyi Ernő és kilenc társa által aláírt határozati javaslat, amelyet 1870. október 22-én terjesztett a képviselőház elé. A javaslat abból indult ki, hogy a német seregek Sedannál „a német nemzet minden jogos igényének érvényesítését biztosították”. A francia nemzet nem kíván a jövőben a német ügyekbe avatkozni. Így a porosz király által „még most is folytatott irtózatos háború pusztán hódító szándékkal folytatott támadó háborúvá változott.” Ezért javasolta az országgyűlésnek, nyilvánítsa rokonszenvét a francia nemzetnek szabadságáért és területi épsége megővéseért vívott harca iránt, és szólítsa fel a kormányt, hogy a többi semleges hatalommal együtt igyekezzék a további harcnak jogos és méltányos feltételekkel végét vetni.³⁴ A javaslat vitája során Simonyi kiemelte, hogy III. Napóleon a német egységnek és így a német nemzet önrendelkezési joga érvényesülésének meggátálása végett üzent hadat és viselt igazságtalan háborút. Simonyi személy szerint a német egység megvalósulása érdekében a németek győzelmét kívánta, hiszen — mondotta — ezt a háborút ráerőszakolták Németországra. Sedan után az ideiglenes köztársasági kormány méltányos békeajánlatát a porosz király elutasította és Elzász-Lotharingia annexiójára tör az ott lakók szándékai ellenére, tehát igazságtalan, hódító háborút visel és immár német részről sértik meg a nemzeti önrendelkezés jogát.³⁵ November 17-én Simonyi interpellációban követelte a kormánytól, támogassa Angliának azt a követelését, hogy Franciaországot meg nem alázó és túlságosan meg nem gyengítő békekötés jöjjön létre.³⁶

Simonyi tévedett ugyan, amikor azt állította, hogy a háborút ráerőszakolták Németországra, mert nem tudott az emsi sürgöny meghamisításáról. Arról sem értesült, hogy Thiers október 20-án már lemondott Elzász-Lotharingiáról. Természetesen nem lehetett tudomása arról sem, hogy Beust és Andrassy már szeptember közepe táján arra intették Favre-t, ne ragaszkodjék mereven a területi sértetlenséghez. A balközép Simonyi javaslatát idejétmúlt és emiatt gyakorlatilag értéktelen deklarációnak nyilvánította, hiszen Bismarck nem fogadta el Thiers és Favre ajánlatát, holott az kielégítette volna mind a területi, mind a hadikárpótlási igényeket.

Az már ezután egészen más kérdés, hogy a francia forradalom kitörésétől és ennek nyomán Európa-szerte a forradalmi mozgalmak fellendülésétől tartó nagyhatalmak erre nem voltak hajlandók. Nekik, sőt Thiersnek és Favrenak is Európa konzervatív szellemű békéje volt kedves és ezért Elzász-Lotharingiának Németországhoz csatolása sem volt drága ár.

A 48-as párt azonban nem érte be a parlamenti fellépéssel. Megál-

³³ *Diószegi*: i. m. 113. o. Idézi Tisza Kálmánnak Jókai Mórhoz írt 1870. szept. 16-i levelét.

³⁴ K. N. XI. k. 20. o. — *Irományok* VII. k. 5. o.

³⁵ 1870. okt. 31. K. N. XI. k. 88—94, 110—111. o.

³⁶ K. N. XI. k. 110—111. o.

lapodást létesített az Általános Munkásegylet vezetőivel, Külföldi Viktorral, Irlinger Antallal és Szvoboda Lajossal, hogy a 48-as párt és az Általános Munkásegylet közösen rendeznek népgyűlést. Erre december 18-án sor is került a Beleznaý-kertben. A gyűlésre meghívták a francia köztársaság bécsi és pesti konzulját, továbbá az Egyesült Államok pesti képviselőjét is. A gyűlésen Lefevre bécsi francia konzul, a gyűlés egyik kezdeményezője meg is jelent. Részt vett a 48-as párt számos országgyűlési képviselője is. Az elfogadott határozati javaslat tartalmilag azonos volt a Simonyi Ernő által október 22-én a képviselőház elé terjesztett határozati javaslattal. Ennek szellemében az emberi jogokkal ellenkezőnek valamennyi nemzet biztonságát fenyegető cselekedetnek minősítette a német kormányának Elszász-Lotharingia annexiójára irányuló követelését. Meleg együttérzését nyilvánította a népgyűlés határozata a francia nemzet által „ezen erőszak ellen hősies elszántsággal folytatott ellenállást, mint a jogos önvédelem dicső harcát.” Kijelentette, hogy ez az igazságtalan háború „mélyen sérti a magyar nemzet emberiségi érzületét és károsítja az ország anyagi érdekeit.” Felszólította a kormányt arra, vesse latba befolyását mind a német egység elismerése, mind Franciaország területi épségének megóvása végett. Végül felszólított minden egyesületet és kört, amely egyetért a határozattal, tegye őket magáéivá és a maga részéről is intezzen hasonló tartalmú beadványt a kormányhoz és az országgyűléshez. A népgyűlésnek határozatát Madarász József 48-as párti képviselő révén juttatták el a képviselőházhoz, egy példányát pedig elküldték Andrássy Gyula miniszterelnöknek.³⁷

A határozati javaslat szövegéből kiderül, hogy a népgyűlésen a 48-as párt kispolgári, demokratikus felfogása érvényesült. Kétségtelen ugyan, hogy az I. Internacionálé Főtanácsának üzenete a Nemzetközi Munkásszövetség tagjaihoz üdvözölte a köztársaságot, bár aggodott amiatt, mert nem nyilvánította megszüntnek a császárságot. Ugyanakkor a francia munkásság hazafias köteletségének tartotta a harcot a porosz hódítók ellen a francia köztársaság védelmében. Az Üzenet kiadása óta azonban kiderült, hogy Thiers a néptömegek forradalmi háborújának elkerülése végett hajlandó volt lemondani Elszász-Lotharingiáról is, vagyis szembe fordult a nemzet érdekeivel. A 48-as párt kispolgári, demokratikus felfogásához híven lelkesedett a német egységért is, a francia polgári köztársaságért is, de osztályhelyzetéből kifolyólag szembeállt a párizsi „vörösökkel”, vagyis a munkásokkal és a proletariátus forradalmával és a forradalmi népháború eszméjével. Az Általános Munkásegylet vezetői még igen fiatal, tapasztalatlan munkásmozgalom élén álltak, maguk sem rendelkeztek még akkor elegendő mozgalmi gyakorlattal, politikai, elméleti felkészültséggel ahhoz, hogy észrevehessék, meddig haladhatnak együtt a 48-as párttal és miben kell kifejtieniök eltérő álláspontjukat. Így

³⁷ Magyar Újság 1870. dec. 18. 3. o. Újdonságok c. rovat, valamint az 1870. dec. 21. szám Újdonságok rovata, továbbá a népgyűlés lefolyásának 1870. dec. 21. szám, 1. oldalán olvasható a leírása. A határozati javaslatot is itt közölték. — *Erényi Tibor*: A magyarországi munkásmozgalom és az I. Internacionálé. (Az I. Internacionálé és Magyarország. Bp. 1964. 306—308. o.)

azután ellenvetés nélkül, teljes egészében elfogadták a kispolgári demokraták álláspontját a porosz—francia háború megítélésében.³⁸

A népgyűlés után a 48-as párt a sajtóban folytatta küzdelmét a német hódító politika ellen és ismételten szembeállította haladó, köztársaságpárti, demokratikus elvi álláspontját a nemzeti kérdésben, a sovinszta, hódító felfogással: „Oly német egységtől, mely működését egy más szabad nemzet leigázásával kezdi, sem nekünk, sem saját népeinek nincs mit várni. E szomorú meggyőződést annál több okunk van sajnálatlaltal venni tudomásul, mert egyik legjobb szomszédunk és legtermészetesebb szövetségesünk gyanánt mi mindenkor az egységes szabad Németországot tekintettük.”³⁹

1871 januárjában az újabb proletárfelkelés kitörése után Thiers feladta a további fegyveres küzdelmet. Maradékitalanul elfogadta Bismarck korábbi feltételeit és létrejött a fegyverszünet.

Ekkor már csak a 48-as párt állt ki a polgári pártok közül a franciák ügye mellett. Mindössze néhányan követték a balközép képviselőinek sorából. E párt képviselőinek többsége Tisza Kálmánnal az élén szilárdan állt ebben a kérdésben a kormány politikája mellett. A 48-as pártiak a sajtóban és a parlamentben elsősorban a köztársaság védelmében fordultak szembe a porosz hódító törekvésekkel, mert az ő szemükben a köztársasági államforma — tévesen — összefonódott az európai népszabadság ügyével és a megvédéséért vívott harc a feudális, abszolutista kabineti hódító politika elleni küzdelemmel. Elfordultak tehát a Bismarckkal fegyverszünetre lépett Favre kormányától és Gambettaba vetették reményüket, annak februári lemondásáig.⁴⁰ Ez az esemény keserű csalódást okozott ugyan nekik, de továbbra is kitartóan harcoltak az annexió nélküli békéért, a békefeltételek végleges megállapításáig.

Országos méretű kérvényezési akciót indítottak. A társadalom minden osztályát, réteget meg akarták mozditani nemzetiségi különbség nélkül, hogy az ország lakosságának tömeges aláírásával bizonyítsák: a nép nemzetiségi különbség nélkül a nemzeti önrendelkezési jog mellett áll, a rabló háborúk ellen van és a köztársaság híve. Az akció ismét az Általános Munkásegylettel közösen rendezett népgyűléssel kezdődött el. Február 20-án a Dürr-féle kaszinóban jöttek össze a népgyűlés résztvevői. Itt fogadták el azt a kérvényszöveget, amelyet azután 20 000 példányban nyomattak ki az Athenaeum nyomdánál magyarul. Ezen kívül még más nyomdák is készítettek ilyen magyar nyelvű kérvényszövegeket. Amely vidékre nem jutott a nyomtatott kérvényszövegből, ott a 48-as kör titkára vagy jegyzője kézzel másolt szöveget gyűjtötte az aláírásokat. Német és román nyelvű szöveget is nyomtattak a nemzetiségi községek, illetve Buda és Pest német nyelven beszélő lakosai számára.

³⁸ A dec. 18-i népgyűlésről, Külföldiek és Farkas Károlyék álláspontjáról elsőként írt Nemes Dezső: Az általános Munkásegylet története 1868—1872. Bp. 1952. 120—121., 130—142. o. — Értékelésünk számos ponton eltér az övétől.

³⁹ Magyar Újság 1870. dec. 24., 29. és 30. Az idézet a dec. 29-i szám Hollós László által írt vezércikkéből való.

⁴⁰ Magyar Újság 1871. jan. 5. (Telhetetlen Vilmos), február 1. (Sz. N.: A párizsi események és következményei I.), február 8. *Szederkényi* Nándor: Béke-e vagy háború? — Vö. még: Irányi Dániel 1871. jan. 28-i interpellációját a miniszterelnökhöz, K. N. XII. k. 231. o.

A februárban és március elején sok tízezer aláírással ellátott kérvényeket túlnyomórészt a 48-as párti és a román, szlovák képviselők, valamint néhány balközéppárti terjesztette a képviselőház elé.

A 48-as párt lapja, a *Magyar Újság* a népgyűlésről szóló tudósításában hangsúlyozta, hogy céljuk minél több aláírás összegyűjtése a kérvényekre, hadd „lássa az utókor, miszerint a magyar nemzet amely makacsul ragaszkodik saját alkotmányához, ezeréves életéből történelmileg fejlődött nemzeti jogához, éppoly változatlanul s lelkesülten ragaszkodik azon általános elvhez, hogy minden nemzet szabadon rendelkezék önmagáról, hogy a középkori hódítási jog helyébe lépjen a szabadság és a népjog.” A kérvényben ezenkívül kifejtették még azt is, hogy a Franciaország megcsonkítására alapozott, minden népjogot és egy nemzetet lábbal tipró béke tartós nem lehet, majd így folytatták: „Ily események láttára komoly aggodalommal nézünk Európa, s így saját hazánk jövője elé, mert a mi ma háborítlanul véghezvitetik Franciaország ellen — ki fogná tagadni, hogy ugyanez holnap a Szent István koronája alatti országokon nem ismétlődhetik?” Kérték a parlamentet akadályozza meg Franciaország feldarabolását.

Andrássy Gyula a népgyűlésre és a kérvényekre való tekintettel indokoltknak vélte, hogy felszólaljon, ismertesse a kormány álláspontját és így egy csapásra válaszoljon Irányi Dánielnek egyik korábbi interpellációjára és a kérvények azonos tartalmú felhívására. Utalt a két fél között megindult béketárgyalásokra és időszerűtlennek vélt minden diplomáciai lépést.

Irányi Dániel nem érte be a válasszal, de felszólalásában félreértetlenül kifejezte, hogy a 48-as párt nem ringatja magát ábrándokban sem abban a tekintetben, hogy a kormány a franciák mellett avatkozik be, sem azt illetően, hogy bárkinek is sikerülhet a németeket eltérítenie követeléseiktől. Ha nem is ér el eredményt felszólalásával — mondotta —, vigasztalására szolgál, hogy Európa rokonszenvét elnyerő ügyben szólalt fel. Figyelmeztette a miniszterelnököt arra, hogy a nemzet és történelem nem aszerint ítél a miniszterek tetteiről, siker vagy balsiker születik a nyomukban, hanem aszerint, hogy országuk érdekeit szolgálják-e vagy sem. 1831-ben sem koronázta siker a magyar országgyűlés felszólalását Lengyelország szabadsága ügyében, a ma élő magyarok mégis büszkék azokra „kik azon szerencsétlen szomszéd nemzet föltámadása mellett fölszóltak.” Az utókor arra is büszke lesz, hogy 1871-ben is akadtak férfiak az országgyűlésen, „kik egy szerencsétlen nemzet mellett fölszóltak.”⁴¹

Az Általános Munkásegylet három vezetője sem elégedett meg a népgyűlésen való aktív részvétellel. Megküldték a nyomtatott kérvényszöveget az egylet vidéki szervezeteinek és a Külföldi, Irlinger és Szvo-

⁴¹ A február 20-i népgyűlésre *Magyar Újság* 1871. febr. 19. 3. o. Fővárosi Krónika c. rovat, febr. 20. 1. o. Ugyanitt közlik a kérvény szövegét is. — A képviselőházhoz aláírással benyújtott kérvények az országgyűlés kérvényügyi bizottságának iratai között található meg. Országos Levéltár. K-2. Orszgy. jelzet alatt a képviselőházi iktatószámmal egyező sorszámmal. — A kérvényeket előterjesztők személyére, Andrássy Gyula és Irányi Dániel beszédére K. N. XIII. k. 249—250., Andrássyra 250., Irányira 250—251. o. — Vö. még *Andrássy Beszédei* II. k. 420—422. o. — További kérvények benyújtására K. N. XV. k. 25—26. o.

boda aláírásával ellátott kísérő levelükben aláírásgyűjtésre szólították fel ezeket. Indokolásul előadták, hogy a diplomácia, a burzsoázia és az országgyűlés lusta, senki sem tesz semmit, tehát a népnek kell valamit tennie, hogy megmaradjon számára az a kevés, amit a zsarnoktól évszázadok óta kiharcolt. Az Általános Munkásegylet e vezetői helyesen tették, hogy együttműködtek a 48-as párttal a petíciós tömegmozgalom szervezésében. A kísérőlevél érvelése azonban arról tanúskodik, hogy a 48-as párt elvi álláspontját is magukévá tették. Hibáztak tehát abban, hogy nem fejtették ki, miben és meddig készek elvben is, gyakorlatban is együtt haladni a 48-asokkal és miben térnek el a munkásosztály nézetei. Az Általános Munkásegylet említett vezetői — már érintett csekély mozgalmi tapasztalatuk, gyenge politikai-elméleti képzettségük miatt nem vették észre, hogy nem tunyaságból nem tesz semmit a franciák érdekében a diplomácia, a burzsoázia, az országgyűlés, hanem főleg a proletariátus forradalmi mozgalmaitól, a forradalmi népháborútól való félelmében és mert az országgyűlés többségében éppúgy ragaszkodott Európa fennálló konzervatív európai rendjéhez, mint a külföldi diplomácia, burzsoázia és parlamentek, köztük Thiers és Favre kormánya és parlamentje is. Nem vették észre Külföldiek azt sem, hogy mást akar immár Thiers és Favre és mást a párizsi munkásság. Emiatt kerülhettek teljesen a 48-as kispolgári demokraták befolyása alá, akiknek Ledru Rollin és politikája volt az eszményképük. Az I. Internacionálé magyarországi szekciójának titkára, Farkas Károly és a köréje csoportosulók járatosabbak voltak a marxi elméletben és felismerték a 48-as párt kérvényszövegeinek polgári vonásait. Észrevették azt is, hogy a Külföldi, Ihrlinger és Szvoboda által aláírt levél ugyanebben a szellemben íródott. Ugyanakkor Marxnak a kispolgári demokráciával kapcsolatos nézeteihez híven — Külföldiek politikájának elmarasztalásával együtt elutasították a kispolgári demokratákkal való együttműködés minden formáját.⁴²

Már 1870 októberének második fele óta nyomon követhető a nemzetiségi képviselők csatlakozása a 48-as párt fellépéséhez. Képviselőházi interpellációik, felszólalásaik ugyanolyan szelleműek, mint a magyar szélsőjobboldal képviselőié. Tevékenyen részt vettek a februártól kezdődő kérvényezési akcióban. Paulini Tóth Vilmos szlovák, Babes Vince, Mocsonyi Sándor, Borlea Zsigmond román képviselők tömegesen nyújtották be a parlamentben a képviselői kerületükbe tartozó román községek papjai, tanítói, parasztjai, kereskedői és iparosai által aláírt kérvényeket. Amikor pedig Irányi Dániel 1871. március 18-án határozati javaslatban ítélte el a kormány magatartását és újból követelte a kormány fellépését Elzász-Lotharingia német annexiója ellen, beadványát Mocsonyi Jenő, Babes Vince, Hodossiu József, Stanescu Imre, Mocsonyi Sándor és Mocsonyi Antal román képviselők is aláírták.⁴³

Vajon mi készíthette e magatartásra a nemzetiségi képviselőket? A *Federatiunea* című román lap 1870. december 23-i számában már felcsendültek olyan hangok, amelyek szerint az északról fújni kezdő szél

⁴² Nemes: i. m. 143—145. — Farkasék a *Testvériség* c. lapjuk febr. 25-i számában marasztalták el Külföldieket.

⁴³ Irányi Dániel 1871. márc. 18-i felszólalására, határozati javaslatára és az ehhez kapcsolódó vitára K. N. XV. k. 38—40., 42—44., 76—77., 78—82. o.

megadta a jelet a magyarok és a románok összefogására. „A román és magyar elem együttesen képezi a nagy szláv család észak és déli fajai között a válaszfalat.” A cikk írója azt óhajtotta, hogy e fal erős legyen, nem a magyarok iránt érzett rokonszenvből, akik négy évszázad óta uralkodó, elnyomó hajlamukról tettek tanúbizonyságot, „nem szeretetből tehát, hanem tisztán és csupán a magyar és román nemzet életérdekeinek közösségéből.”⁴⁴ Babeş Vince 1871. március 19-i képviselőházi beszédében azzal indokolta Irányi határozati javaslatához csatlakozását, hogy a német győzelem veszéllyel fenyegeti mind a román, mind a magyar nemzetet. Jogosulatlannak tartotta a német egységet is, mert az maholnap azt fogja eredményezni, hogy Németország bekebelezi a Monarchia németlakta területeit is. Egy nemzethez tartozók egyesülésére csak ott van szükség, ahol másképp nem érhetőek el a nemzeti célok.⁴⁵

Nem kétséges, hogy a román képviselőket nemzeti létük féltése készítette a francia területi sértetlenség ügyének pártolására. Hazaszeretüknek ez a megnyilvánulása még akkor is jogosultnak tekinthető, ha nem is lehet egyetérteni azzal, hogy egy kalap alá vették a cárizmus terjeszkedési politikáját és az északi és déli szláv népeknek a történelem napirendjén levő, a románokéhoz hasonlóan indokolt nemzeti mozgalmait és nacionalista elfogultsággal szembehelyezkedtek az ugyancsak a történelmi haladást szolgáló német egységgel is. Babeş ugyan kifejezetten a német egység adott formáját, a bismarcki megoldást vetette el, de a német nemzeti kérdésnek még ez a felülről történő konzervatív, haladásellenes elemekkel átszőtt módja is előrevitte a történelmi fejlődést.

Az egyik szerb képviselő, Sztratimirovics György 1871. január 19-én elmondott interpellációjában az osztrák—porosz közeledésről és e barátságának Magyarországot fenyegető veszélyéről szólott. Kérdést intézett a miniszterelnökhöz, milyen lépéseket kíván tenni a magyar kormány annak érdekében, hogy elejét vegye „a germanizmus ilyen természetű megerősödését előmozdító szövetség” létrejöttének, mivel ez veszélyt jelentene Magyarországra és a szomszéd népekre. Ha pedig az osztrák—porosz szövetséget nem lehet meggátolni, tesz-e lépést a kormány annak érdekében, hogy e német tömb ne befolyásolja hátrányosan a francia nép szabadságharcát és a Monarchia ne gyakoroljon nyomást Poroszország érdekében a háború kimenetelére.⁴⁶ Sztratimirovics tehát a délszlávok képviselőjében Babeşhez hasonlóan a német terjeszkedési törekvésektől féltette népe létét és a magyarokkal összefogva kívánta megakadályozni azt, hogy a németek túlságosan megerősödjenek.

Ismeretes, hogy a francia—porosz békekötés a bismarcki feltételek maradéktalan teljesítése alapján jött létre. A magyarországi demokratikus erők összefogásának létrehozása és ezen az alapon a németek hegemón helyzetbe jutásának megakadályozása éppúgy nem sikerült, mint Franciaország területi épségének megóvása. A demokrácia erői 1870—1871-ben Magyarországon is vereséget szenvedtek. A Monarchia külpolitikájában a Németországhoz való közeledés politikája kerekedett felül.

⁴⁴ A Federatiunea cikkét Alexandru Romann írta. Idézi A Hon 1870. dec. 25. Reggeli kiadás 2. o. Egy román nyilatkozat c. cikk.

⁴⁶ K. N. XV. k. 54. o. — *Andrássy*: Beszédei II. k. 486. o.

⁴⁶ A Hon 1870. jan. 19. Esti Kiadás. 1. o. — *Andrássy*: Beszédei II. k. 416—417.

Orczy Béla külügyminisztériumi osztályfőnök már 1871. január 24-én ajánlotta a delegáció ülésén a magyarok Németországhoz való közeledését, hogy ezen a révén meggátolható legyen a porosz—osztrák szövetség, ami hátrányos lenne Magyarországra (értsd: a magyar uralkodó osztályok hatalmi helyzetére. M. Gy.) És hogy ez a félfogás egyre jobban elterjedt a magyar uralkodó osztályok képviselőiben, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Tisza Kálmán 1871. március 18-án immár a képviselőház és így az egész ország nyilvánossága előtt kijelentette azt, amit 1870 augusztusában még csak magánlevélben írt le, hogy sajnálja ugyan Franciaországot megcsonkítása miatt, Németországot is, mert az annexió nem biztosít tartós békét, de a Monarchia számára egyedül a semlegesség a megfelelő magatartás, mert ezen a révén bizonyítjuk, hogy jó barátai vagyunk Poroszországnak, helyeseljük a német egységet és így nem veszélyes számunkra az esetleg létező porosz—orosz szövetség.⁴⁷

A nemzetközi viszonyok, a nagyhatalmak kül- és belpolitikai érdekei, a magyar uralkodó osztályok hatalmi helyzetüket féltő, a cárizmus terjeszkedésétől, egységes délszláv állam létrejöttétől, a Monarchiában élő szlávok túlsúlyra jutásától való aggodalma tehát megghiúsították Elszász-Lotharingia német annexiójának megakadályozását.

⁴⁷ Tisza beszédére K. N. XV. k. 51. o. Hasonló szellemben szólalt fel ugyanezen a napon a kormány semlegességi politikája és a franciák oldalán történő diplomáciai beavatkozás ellen Jókai Mór. K. N. XV. 40—41. o.

Gyula Mérei:

L'ANNEXION D'ALSACE-LORRAINE PAR L'ALLEMAGNE ET L'OPINION
PUBLIQUE HONGROISE EN 1870—71

L'étude examine — compte tenu du contexte de la situation internationale de la Monarchie des Habsbourg — l'attitude des classes dominantes, celle des masses démocratiques et des partis de la classe ouvrière en ce qui concerne les péripéties de la guerre franco-prussienne.

L'auteur — enrichissant les acquisitions de la littérature par de nouvelles recherches — trace une image nuancée sur le fait que classes dirigeantes soutiennent, malgré leur attitude antiprussienne, la politique étrangère de la Monarchie et en fin de compte elles se résignent à l'annexion. Joseph Eötvös et Kalman Tisza donnent même un ton prussophile afin de sauvegarder le pouvoir des classes dirigeantes en Hongrie. Ce n'est que les politiciens petits-bourgeois et anti-Habsbourg du parti de 48 qui interprètent d'une manière juste les efforts d'unification des Allemands et leur guerre. Ils y voient d'abord une guerre défensive puis une guerre d'annexion et ils protestent contre la guerre aussi au nom de leurs principes mais surtout à cause de leur hostilité au tzarisme. Les représentants des ouvriers en tenant des intérêts internationaux du prolétariat acceptent la prise de position de la Ière Internationale mais ils ne sont pas conséquents puisqu'ils font marcher leurs masses à la remorque de la gauche démocratique de la petite-bourgeoisie au lieu de ne concentrer les efforts qu'à la réalisation d'une unité d'action, maintenant en même temps une nette politique de classe. Mais cette inconséquence vient du manque d'expérience du mouvement.

GAÁL ENDRE:

ADATOK SZEGED 1859—1860. ÉVI TÖRTÉNETÉHEZ

Reizner János Szeged történetét 1879-ig feldolgozó monográfiájában „kis forradalomként” méltatja a Habsburg önkényuralom 1859—1861. évi válságának idején lejátszódott helyi eseménysorozatot.¹ Ez az összefoglaló munka nem törekedhetett Szeged akkori mozgalmas története valamennyi eseményének bemutatására és a leírtak beható elemzésére. Szerzőjének polgári szemlélete — amely pedig előnyösen különböztette meg Reiznert a millennium időszakának feudális-klerikális szemléletű helytörténészeitől — nem tette lehetővé, hogy minden tekintetben helyes értékelést adjon az eseményekről. Pl. az akkori tüntetések szűkszavú említése során nála is nemegyszer nacionalista hangvétel figyelhető meg.² Ma már több forrás hozzáférhető a kutató számára, mint Reizner idejében, így pontosabb, részletesebb képet rajzolhatunk az 1859—1860. évi szegedi eseményekről. Mindez indokolta teszi, hogy közelebbről szemügyre vegyük a város akkori történetét. Természetesen teljességre nem törekedhetünk, de ezzel a néhány adalékkal is — úgy gondoljuk — hozzájárulhatunk a város múltjának teljesebb megismeréséhez.

Az 1850-es években az osztrák kormányzat a korlátlan centralizáció politikáját valósította meg. Legfőbb politikai célja az volt, hogy lehetlenné tegye a demokratikus és nemzeti mozgalmakat, kiirtsa a „láadás” szellemét, megerősítse az 1849-ben diadalmaskodott ellenforradalom hadállásait. A centralizáció jegyében született gazdasági intézkedéseivel pedig — az arisztokrácia mellett — főként az osztrák burzsoázia érdekeit szolgálta, ezen keresztül társadalmi bázisát a burzsoázia irányában igyekezett kiszélesíteni. Magyarországot politikailag és gazdaságilag beolvasztották az osszosztrák monarchiába. Az ellenforradalmi rendszer tömegével végezte ki és börtönözte be a hazafiakat, hatályon kívül helyezte az

¹ Reizner János: Szeged története. II. köt. Kiadja Szeged szab. kir. város közönsége. Szeged, 1899. 229. és köv. lapok. — A „kis forradalom” elnevezés még 1860—1861-ből való.

² Még fokozottabban jelentkezik ez egyes olyan helytörténeti munkákban, amelyek valamilyen rész kérdés feldolgozása során érintik az ún. „kis forradalom” eseményeit. P.: Czimmer Károly: A Szeged-belvárosi kaszinó száz éves története (1829—1929). A Kaszinó kiadása, Szeged, 1929. 101—104. old. Osváth Béla: Képek a szegedi színiélet történetéből. Kiadja Szeged M. J. város tanácsa. Szeged, 1956. 15—18. old. — Szélsőséges nacionalista értékelés olvasható az eseményekről az azokban részt vett, szintársulataival akkor Szegeden működő színigazgató, Molnár György emlékiratában. (Világostól Világosig. Emlékeimből. II. könyv. Arad 1881, 289—292. old.)

1848-as törvények legtöbbjét, átalakította és német nyelvűvé tette a közigazgatást, osztrák hivatalnokokkal, rendőrökkel és spiclikkel árasztotta el az országot. Bach belügyminiszter emberei a legkíméletlenebbül zaklatták, sanyargatták és fosztogatták a népet.³ 1851-ben Szeged közigazgatási autonómiáját is megszüntették. A város újonnan kinevezett képviselőtestületének, a községi választmánynak és a vezető tisztviselőknek a megye élére állított „császári királyi megyefőnök” utasításait kellett követnie.

A Szegeden működő megyefőnök elsősorban a kormányrendeletek helyi végrehajtásáról gondoskodott, de tevékenysége emellett átfogta a város életének szinte minden területét. E tisztség viselői közül különösen gyűlölt volt a hazaáruló Bonyhádi István. Ez az ember még eredeti családi nevét (Perczel) is megtagadta, mert — úgymond — azt „lázadó testvére (t. i. Perczel Mór) beszennyezte”. Bonyhádi az ellenforradalmi rendszer szolgálatába szegődve a legotrombább módszerekkel képviselte annak érdekeit.⁴ Az 1854. évi államkölcson kibocsátása alkalmával pl. a kényszerítés, a fenyegetés, a rábeszélés különféle nemeinek alkalmazásával elérte, hogy Szeged az előirányzott 350 000 Ft helyett 1 000 000 Ft kölcsönt jegyzett, ami hatalmas terheket rótt a lakosságra.⁵ A megyefőnök állandóan hajszolta a városi közigazgatást a duplájára emelt adók folyamatos és maradéktalan behajtására, a beszedést végző szervek működését ellenőrző adófelügyelők pedig a visszaélések sorozatát követték el, hogy minél több pénzt kizsaroljanak. Megtörtént pl., hogy házzal nem bíró napszámosokat mesteremberekként vétettek fel az adólajstromba, hogy így jövedelmi adót vehessenek ki rájuk.⁶ A megye területén állomásozó

³ Az itt elmondottakra részletesebb előadás: *Lukács Lajos*: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1955. 12—14 old. A kormányzat gazdaságpolitikai intézkedéseinek tartalmára: *Sándor Vilmos*: A magyarországi ipari kapitalizmus kezdeti kibontakozásának néhány kérdése. Századok, 1953. 2—3. sz. 385—388. old.

⁴ Bonyhádiról, szegedi tevékenységéről, módszereiről sok adatot közöl *Reizner János*: Szeged története II. köt. Idézett mű 178—198. old. — Nem célunk, hogy az 1850-es évekbeli szegedi állapotokat, intézkedéseket részletesen ismertessük. Csak néhány fontosabb mozzanatra utalunk.

⁵ Ugyanott 194—197. old. — A kölcsön nagyobb részét, 600 000 Ft-ot a városi pénztárnak kellett vállalnia, de az e hatalmas összeget áthárította a lakosságra oly módon, hogy 12 000 hold (kb. $\frac{1}{3}$ részben „sivány-homok”) városi legelőt bérbeadott 30 évi időtartamra. A bérlőknek azonban 2 év alatt ki kellett fizetni a 30 évi bérösszeget, így jött össze a 600 000 Ft. A 12 000 holdat 1854-ben bérbevevő 260 vagyonos gazda — nyereszkesedési céllal — a bérelt földek nagyobb részét kizsarasztottnak adta albérletbe, akiket mind súlyosabb bérelti díjak fizetésére szorított (Vö. *Benke József*: A szegedi bérlőgazdaság bérelti ügyének fölvilágosításául. Szeged, 1888. 1—2. old.) — A bérbeadott legelők nagyrészenek feltérése, szántóföldi művelés alá vonása — amihez a krími háború okozta gabonakonjunktúra is nagy lökést adott — a Bach-korszakban a Dél-Alföldön is megfigyelhető tendencia megnyilvánulása volt. E fejlődés dél-alföldi jelentkezésére lásd *Szabó Ferenc*: A dél-alföldi betyárvilág. Gyula, 1964. 40. old.

⁶ Csongrád megye Tanácsa V. B. 2. sz. levéltára. Szentes. (A továbbiakban Szentesi lt.) Csongrádi cs. kir. Megyehatóság elnöki iratai 1859—1517. sz. — Itt jegyezzük meg, hogy a megyehatósági elnöki, valamint igazgatási iratok nagyobb része a szentesi levéltárban, kisebb része Szegeden, Csongrád megye Tanácsa V. B. 1. sz. levéltárban található. (A továbbiakban Szegedi lt.) Az elnöki iratok különválasztása feltehetően nem az akták keletkezésével egyidejűleg, hanem később történt, nem egészen következetes módon. Szentesen őrzött részében sok központi uta-

rendőrség személyzetének eltartása szintén tetemes pénzt vont el a lakoságtól. Csupán a szegedi rendőrök évi ellátása 5600 Ft terhet rótt a városra. De a városnak kellett fizetnie a külterületén működő csendőrség költségeit is.⁷ A kormányzat pénzügyi politikája által is elősegített nagy elszegényedést fokozták az 1859—1860. évi természeti csapások. 1859-ben nagy szárazság, sok szél, majd hatalmas jégeső pusztított, szinte az egész termést tönkrevverte. A jószágállományban is nagy károk keletkeztek. 1860-ban a folytonos, hűvös és szünni nem akaró esők okoztak tetemes károkat a kalászosokban.⁸ A megáradt Tisza pedig májusban átszakította a mintegy 4000 holdnyi tápéi rétet, valamint a hattyasi és ballagi tói városi földeket védő töltéseket, e területeket előntve, teljesen tönkretette a földbérlok fáradságos munkájának eredményeit.⁹ Ilyen körülmények között számos mezőgazdasági termék, az élelmezés szempontjából elsőrendűen fontos búza és rozs ára, amely az 1857-es gazdasági válság következtében még 1858-ban is alacsony volt, nagymértékben emelkedett. 1858-ban 1 ausztriai mérő búza ára 2,95 Ft, a rozs ára 1,83 Ft volt. 1860-ban már ugyanaz a mennyiség búzából 4,50 Ft, rozsból 3,62 Ft-ba került.¹⁰ Ez azt jelenti, hogy 1860-ra a búza ára 52,5%-kal, a rozs ára pedig 97,7%-kal emelkedett a szegedi piacon az 1858-as árhoz képest. Ezzel szemben ugyanezen időszak alatt a közönséges mezei munkák napszámára 1,30 Ft-ról csak 1,40 Ft-ra (7,7%-kal), az aratási munkák napszámára pedig 2,70 Ft-ról 3 Ft-ra (11%-kal) növekedett.¹¹

A kenyérgabona árához képest igen alacsony mezőgazdasági munkabér mellett sem tudott azonban a város nagyszámú, mintegy 5000 főnyi napszámosságának tekintélyes része munkához jutni. 1860-ban sok mezőgazdasági munkás volt munka nélkül, akik a piacon ácsorogva „kapával, ásóval várják a jószerencsét.” „Egykedvű munkaadók járnak a munkások közt, mintha nem hallanák, midőn ez is, az is mondja: »fogadjon meg, bátyámuram!«”¹² A hitelszerzés nehézsége és a pénzvagyon fel-

sítés található, a végrehajtás eredményére utaló akták azonban gyakran hiányoznak. Találunk benne Hódmezővásárhelyre, Szentesre, Csongrádra és a megyei községekhez vonatkozó anyagokat, de akadnak szegedi plakátok, szegedi tárgyú iratok is. Az elnöki iratok Szegeden őrzött részében csak szegedi vonatkozású akták szerepelnek.

⁷ Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1860—18435. sz.

⁸ E megállapítások dr. Erőskövy Antal városi főorvos 1859. augusztus 15-i, ill. 1860. augusztus 25-i jelentéseiből valók, amelyekben beszámol az az évi termés-eredményekről. (Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1860—12825. sz.) — Az 1859. évi károkról lásd még: Szegedi Híradó, 1859. augusztus 21. Az ideai jégverések. — Az újság által használt magyarított hónapneveket (nyárutó, télelő stb.) a ma használatos hónapnevekkel helyettesítjük.

⁹ Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1860—15857. sz. — A szóbanforgó területeket a város már az 1850-es évek elejétől bérlet formájában hasznosította. Az árvíz elleni védekezés kérdéseire, az említett töltések gyengeségének okaira alább, más összefüggésben még visszatérünk.

¹⁰ Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1874—2064. I. sz. (Kimutatás a mezőgazdasági termékek és a napszámok alakulásáról 1853—1872. között.)

¹¹ Ugyanott. — Az idézett bérek gyalognapszámra vonatkoznak és élelmezés nélkül értendőek. Az árak és bérek osztrák értékű forintban vannak kimutatva.

¹² A napszámok létszáma: Munkások és parasztlakozók mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Iratok. (Szerk.: Sashegyi Oszkár). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.

halmozás abszolútizmuskori korlátozott volta miatt a jómódú parasztok és nagyobb földtulajdonnal rendelkezők Szegeden is nehezen tudtak rá-
térni a tőkés gazdálkodásra, kevés bérmunkást foglalkoztattak. Ugyan-
azon ok miatt a gyáripar — különösen az 1850-es években — kismérték-
ben fejlődhetett. 1857-ben két gőzmalom, Weiner Mór és Schwartz Her-
mann szegedi kereskedők, valamint Jordan Lajos tetscheni gyáros gőz-
malma, 1858-ban Neubauer József gyufagyára működésének megindulása
jelzik a tőkés ipar szegedi fejlődését.¹³ Ezek a vállalatok azonban a nagy
munkaerőkinálatnak csak kis részét tudták felszívni. A bérmunkára utal-
tak tehát 1859—1860-ban Szegeden nagy nehézségekkel küzdöttek, hely-
zetük ekkori romlása, a nélkülözések, a létbizonytalanság fokozta elkese-
redésüket.

Az önkényuralom elleni gyűlöletet Szegeden is növelték a kegyetlen,
embertelen katonai sorozások, amelyekkel sok szegény családot egyetlen
keresőjétől fosztottak meg és a családfenntartót 10 éves osztrák hadse-
regbeli szolgálatra kényszerítették.¹⁴ A megszálló osztrák katonaság rab-
lásai, erőszakoskodásai Szegeden és környékén is napirenden voltak; az
elszállásolás a lakosság állandó zaklatásával járt és gyakran a város ki-
adásának növekedését vonta maga után. 1860 tavaszán pl. az újonnan jött
katonaság lovai számára a községválasztmányynak 9 istállót és egy kovács-
műhelyt kellett berendeztetnie, összesen 1805 Ft 36 kr. költséggel.¹⁵ Az
ilyen és hasonló jellegű többletkiadások fedezésére a város emelte a vá-
mokat, helypénzeket stb., tehát a költségeket a dolgozókra hárította át.
Minden lehetőséget kihasználta bevételeinek gyarapítására. Ez is célja volt,
amikor igyekezett bérbeadni az ún. előfogatozást. A katonaság számára
végzett szállítás, az előfogatozás súlyos teher volt a gazdákon, de elsősor-
ban azokon a szegényebbeken, akik igavonó jószággal bírtak. A szegé-
nyebb jószágértékek ugyanis nem tudtak maguk helyett másokat küldeni
és így kénytelenek voltak a legfontosabb munkák idején is a katonaság
rendelkezésére állni, több óra járásnyiról a városba betörekedni, ott hosz-
szabb-rövidebb időt eltölteni, majd a katonaságot Szabadka, Vásárhely

428. old. — A munkanélküliségre: Szegedi Híradó, 1860. március 29. Szegedi táro-
gató. Az idézet is innen való.

¹³ Weiner és Schwartz malmára vonatkozó adatok: Szegedi lt. Csongrádi cs.
kir. Megyehatóság igazgatási iratok 1856—878. sz. Ez a malom Alsóvároson, az ún.
Pétervári kapun kívül állott. — Jordan malmára, amely a Tisza partján épült,
lásd: Szegedi lt. Szeged községválasztmányának jegyzőkönyve 1857. év. 8. és 17.
pont. — Téves tehát *Reizner Jánosnak* az a megállapítása (Szeged története, Idézett
mű III. köt. 488—489. old.), hogy a Jordan malom 1854-ben keletkezett, 1857-ben
pedig Teschen tőkepenzes alapított malmot. Ez egyazon malom, Jordan tetscheni
tőkés malma volt és 1857-ben keletkezett. — Neubauer gyáralapítására: *Reizner
János*: Szeged története. III. köt. 490. old.

¹⁴ Lásd pl. *Katona István*, a 7. sz. huszárezred és *Katona József*, a 2. sz.
huszárezred katonáinak esetét. Még 1850-ben besorozták őket és bár letelt a 10 éves
szolgálati idejük, 1861-ben a város polgármesterének kellett kérelmezni végelbocsá-
tásukat. (Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1861—262. és 263. sz.) — A soro-
zóparancsnokságok sok olyan személyt is besoroztak, akiket az érvényes rendeletek
értelmében nem lett volna szabad katonai szolgálatra vinni. (Szegedi lt. Csongrádi
cs. kir. Megyehatóság igazgatási iratok 1860—132. és 146. sz. stb.) A példákat hosz-
szasan lehetne sorolni.

¹⁵ Ugyanott 1860—243. sz.

vagy Arad irányában fuvarozni. Ez az idővesztéség pedig tetemes kárt okozott gazdaságuknak.¹⁶ A megyefőnök gondosan ügyelt arra, hogy a szükséges fogatok mindenkor rendelkezésre álljanak.

Az önkényuralom kormánya Szegedre nézve rendkívül hátrányosan foglalkozott a Tisza-szabályozás és az árvíz elleni védekezés kérdéseivel. Az 1850-es évek második felében belekényszerítette a várost a „Csongrádi tiszaszabályozási alsó külön társulat” majd a „Szeged—Percsori Tiszaszabályozási Társulat” elnevezésű vízvédelmi alakulatba.¹⁷ Ez a tár-

¹⁶ Ugyanott. Szeged város tanácsának iratai. 1860—19243. sz. — A városi tanács — az előfogatóság által a gazdáknak okozott hátrányok kiküszöbölése és bevételeinek fokozása céljából — még 1858-ban elhatározta az előfogatóság kötelezettségének bérbeadását. Az 1859—1860. közigazgatási évre nem sikerült a tervet keresztül vinni, részben a megyefőnök ellenállása, részben amiatt, hogy a városi pénztár kellő fedezettel nem rendelkezett. A megyefőnök csak hosszas huza vona után, 1860. őszén járult hozzá. Így a város az 1860—1861-es közigazgatási évre már megkötötte a szerződést. Eszerint 1860. október 1-től 1861. október 31-ig, 13 hónapra adta bérbe az előfogatóságot; az öt bérlő köteles volt naponta 24 fogatot (2—2 jó erős lóval) kiállítani. A város ezért fizetett a bérlőknek a szerződés időtartamára összesen 5200 Ft-ot. Ez az ügylet a városi tanács nyereszkesedésére is rávilágít; az igavonó jószággal rendelkezőknek minden ilyen állatuk után 1 Ft 10 kr-t kellett a városi pénztárba befizetni, ennek fejében mentesültek az előfogatósági kötelezettség természetbeni leszolgálása alól. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az igavonó jószágok száma 1860-ban (a város vezetői szerint) legalább kb. 7500, akkor a város 8250 Ft bevételhez jutott, ebből a bérlőknek járó összeget kifizetve, a bérbeadás révén legalább 3050 Ft tiszta nyereségre tett szert. (Az adatokat lásd ugyanott.)

¹⁷ Szeged XIX. századi küzdelme az ár- és belvizek ellen önálló feldolgozást igényel. E kérdést részletesen a marxista tudomány még nem tártá fel. Jelen közlemény csak néhány fontosabb mozzanatra utalhat, az 1860-ig terjedő időszakban. — 1836-ban a város árvízvédelmi szerződést kötött a XVIII—XIX. század fordulóján kialakult, Szegedtől északra elterülő, mintegy 40 000 holdas Pallavicini nagybirtokkal. (A szerződés szövegét közli *Reizner János*: Szeged története II. köt. Idézett mű 32—33. old.) A város vezetői úgy gondolták, hogy a nagybirtok által már addig megépített védtöltések továbbfejlesztéséhez való méltányos hozzájárulás útján a Szeged felé észak-keletről áramló árvizek feltartására, a város megvédésére alkalmas gátrendszer épülhet ki, feltéve, ha az uradalom karbantartja, erősíti a már korábban épített gátjait. A nagybirtok vezetői azonban a szerződés megkötése után semmit sem tettek a saját földjeiket védő gátak erősítésére. Úgy számítottak, ha Szeged meg akar menekülni az 1840-es évektől szinte évről évre növekvő árhullámok pusztító hatásától, kénytelen lesz saját költségén, saját erejéből az uradalom gátjait is erősíteni. Ez a számítás bevált. 1855-ben pl. Szeged népének hatalmas áldozatot kellett hoznia anyagiakban és önfeláldozó munkavégzés terén is, hogy a nagybirtok által elhanyagolt töltéseket megerősítse és a város az ekkor fenyegető árvízkatasztrófiát elkerülje. E tapasztalatok alapján Szeged város vezetése lépéseket tett, hogy az 1850-ben kibocsátott Tiszaszabályozási pátensben foglaltak alapján Szeged, Tápé, Algyó, Dorozsma és a Pallavicini uradalom részvételével olyan vízvédelmi társulat alakuljon, amely az érdekelt szerződő feleket a töltések közös erővel, de ártéri birtokaik nagyságának megfelelő¹⁸ részesezésű fenntartására és fejlesztésére kötelezi. Az önkényuralom kormánya azonban az aulikus nagybirtok érdekeit messzemenően érvényesítette ezen a téren is. Mivel a Pallavicini uradalom ártéri birtoka jóval meghaladta Szeged városét, így a legnagyobb terheket az uradalomnak kellett volna vállalnia. Ezért Szeged kérését elutasította. — Az itt nagyon vázlatosan előadott tényekre lásd: Szegedi lt. Percsora—Szegedi Tiszaszabályozási iratok I. cs. Értesítés. Az országgyűlés képviselőházához... benyújtott kérvény tárgyában (1869 október), továbbá Szeged sz. kir. város és a Tisza jobbparti, Percsóra—Szeged—Röszkei szabályozási társulat közti viszonyt... kitüntető küldött-ségi jelentés. (Mindkettő nyomtatott jelentés.) — Az abszolutizmus 1850. és 1856. évi tiszaszabályozási pátenseire: *Károlyi Zsigmond*: A vízhasznosítás, vízepítés és vízgazdálkodás története Magyarországon. Tankönyvkiadó, Budapest 1960. 155—156.

sulat elsősorban Szegedre hárította a védőművek kiépítésének és fenntartásának költségeit. A kormányzat támogatásával a társulat arra kötelezte a várost, hogy 41 807 köböl földet építsen be azokba az új töltésekbe, amelyek elsősorban a Pallavicini nagybirtok földjeit védelmezték. A Pallavicini birtok kötelezettsége viszont csak 5889 köböl volt.¹⁸ Szeged — a kormányzat nyomására — tehát igen sok pénzt, munkát áldozott olyan védőművek építésére és erősítésére, amelyek nem a város védelmét szolgálták. Emiatt pedig a várost és földjeit közvetlenül védő töltéseket nem tudta kellőképpen karban tartani, fejleszteni. Ezért következhetett be a korábban már említett 1860. évi gátszakadás, amelynek alapvető okát már a korabeli szegedi közvélemény is így ismerte. Jogosnak látszik tehát az a következtetés, hogy a szegediek az árvizek és a nyomokban járó nyomor, szenvedés elősegítőjének tekintették az önkényuralom rendszerét. A nagybirtokos érdekeknek a város számára súlyos következményekkel járó védelmezése növelte a szegediek nagy többségének elkeseredését és gyűlöletét az abszolutizmussal szemben.

Úgy tűnik, hogy a centralizációs, germanizáló kormányzati rendszerrel az emberek nagy többségét országszerte szembefordító általános okok mellett Szegeden még néhány, fentebb leírt sajátos ok is közrejátszott az 1859—1860. évi mozgalmak kirobbanásában. Kétségtelen, hogy az ekkori fővárosi megmozdulások vidéken éppen Szegeden találtak a legélénkebb visszhangra.¹⁹ Ennek egyik döntő oka az volt, hogy Szeged az ország második legnépesebb városa volt, 1857. évi 62 140 főnyi lakosával közvetlenül Pest után következett.²⁰ A szegedi tüntetések azonban azért is felülmúlhatták a többi vidéki városokban lezajlott mozgalmakat, mert nemcsak több emberre, hanem egyszersmind többféle társadalmi osztályra és rétegre támaszkodhattak. A nyomorúságos helyzetben levő agrárproletárok, ipari munkások,²¹ az elemi csapások által sújtott földbérlok, a köz-

old. A szegedi érdekeknek a Pallavicini birtokkal szembeni érvényesítésére irányuló harcokról az 1850-es években: *Reizner János*: Szeged története. Idézett mű II. köt. 218—222. old.

¹⁸ Szeged sz. kir. város és a ...Percsóra—Szeged—Röszkei szabályozási Társulat közti viszonyt... kitüntető küldöttségi jelentés. Idézett mű 2. old.

¹⁹ Ezt igazolja a Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867. c. idézett iratgyűjteményben, *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés választóján 1860—1861 (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.) c. kiemelkedő jelentőségű művében, valamint *Lukács Lajos*: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. c. idézett művében olvasható sok vidéki adattal való összehasonlítás. Hasonló megállapításra jutott a mozgalmakban részt vett szegedi újságíró, *Nagy Sándor* is visszaemlékezéseiben. [Vö.: Ötven év. *Nagy Sándor* (Senex) összegyűjtött műveiből (1859—1909). Szeged é. n. 236. old.]

²⁰ *Reizner János*: Szeged története. Idézett mű III. köt. 144. old. — A lakosságból mintegy 45 000 fő bent a városban élt.

²¹ Az ipari munkások gazdasági helyzetéről rendelkezésünkre álló, ez idő tájból származó kevés adat szerint joggal elmondható, hogy az ipari munkások Szegeden is nagyon rossz körülmények között éltek. Elegendő, ha csupán arra utalunk, hogy a Weiner—Schwartz-féle gőzmalomban a bentlakó munkásoknak a gőzkazán fölé húzott, tűzveszélyes padláson kellett aludniuk. (Szegedi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság igazgatási iratok 1856—878. sz.) A Neubauer és még két másik, az 1860-as években keletkezett gyufagyárban — még 1867-ben is — egy hatósági gyárvizsgálat megállapította, hogy az 1846. évi, a gyufagyártásra vonatkozó kancelláriai rendelet előírásai nincsenek betartva. (Túlzsúfoltságot, tűzveszélyességet, egészségre káros

vetlen és közvetett adóktól nyomorgatott kisparasztok, a megyefőnök által kiadott különféle rendeletekkel működésükben korlátozott iparosok és kereskedők,²² a lelkes fiatal értelmiségiek képviselőinek részvétele — a többi vidéki városhoz képest — növelhette az önkényuralom politikája és szervei elleni szegedi akciók súlyát, jelentőségét.

Az 1857. évi kapitalista gazdasági válság hatása, az osztrák állam egyre súlyosbodó pénzügyi helyzete, az 1859. évi olasz—osztrák háborúban elszenvedett vereség nehéz helyzetbe sodorták a Habsburg-monarchiát. Már a háború alatt is, de méginkább utána fellángolt a birodalom elnyomott népeinek harca a nemzeti felszabadulásért, a polgári átalakulás befejezéséért. Elsősorban ennek következtében, 1859—1860-ban az önkényuralmi rendszer válságba jutott. A válság kibontakozásához a Magyarországon is erőteljes megmozdulások nagymértékben hozzájárultak. Az országos mozgalmak sorába illészekedtek az 1859—1860. évi szegedi események is.

A szegedi mozgalmak kifejlődésének fontos tényezője volt az 1859. május 1-én megindult Szegedi Híradó c. újság. A lap az 1850-es évek második felében megjelenő vidéki magyar újságok között vezető helyet foglalt el.²³ Nem politikai lapként indult, mert a nemzet felemelkedését szolgáló politikai célok programként való bevállása esetén ekkor nem jelenhetett volna meg. Azt hangoztatta tehát, hogy a haladást ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, kulturális tárgyú cikkek, történelmi tanulmányok közlésével, a műveltség terjesztésével kívánja előmozdítani.²⁴ Valójában azonban politikai célokért küzdött közgazdasági vonatkozású cikkeivel is. Elegendő e helyütt egyetlen példát idéznünk: A lap már 3. számában kezdte közölni Bodnár István: Nemzetgazdászati észleletek; különös tekintettel Szeged jövőjére c. cikksorozatát. Bodnár az önálló magyar iparfejlődés vizsgálatára helyezi a fő súlyt. Arra az eredményre jut, hogy a fejlődés fő útja a kisipari vállalkozások gyárrá fejlesztése lehet, mert így kiküszöbölhető a külföldi tőke közreműködése. Az Ausztriától való gazdasági függetlenség előfeltétele és biztosítéka a politikai függetlenségnek. A cikk szerzője tehát Kossuthnak a Pesti Hírlap hasábján az 1840-es években kifejtett nézetei alapján taglalta az iparfejlődés problémáit. Ezzel

munkakörülményeket, lánygyermeknek alkalmazását, étkezési idő és megfelelő munkaruha biztosításának hiányát stb. tapasztalták.) A szabálytalanságok miatt a városi tanács mindhárom gyufagyár működését betiltotta. (Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1867—4272. sz.)

²² A megyehatóság pl. 1859-ben megtiltotta a szegedi vízimalom tulajdonosoknak, hogy — a korábbi szokásnak megfelelően — nyáron a Maroson tartsák a malmokat. 1860. nyarán pedig igen alacsony volt a Tisza vízállása. Emiatt — írták 1860. augusztus 17-i kérvényükben, amelyben a Maros használatára kértek engedélyt — „... tiszai helyeink annyira rösszá váltak, hogy a drága pénzen megvásárolt malmaink és üzletünk után még a napi szükségleteinket is alig vagyunk képesek fedezni.” (Szegedi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság igazgatási iratok 1860—258. sz.)

²³ Vö. *Dezsényi Béla—Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. I. köt. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954. 177. old.* — Valamivel korábban indult a temesvári *Delejtű*, a Győri *Közlöny* (1857) és az Aradi *Híradó*. (1858) A Szegedi *Híradó* 1859—1869 közt hetente kétszer, 1869—1879 között hetente háromszor jelent meg, 1879—től 1917. évi megszűnéséig napilap. 1867-től kormánypárti újság.

²⁴ Szegedi *Híradó* 1859. május 1. Beköszöntés.

egyben a függetlenségért való politikai harcra is igyekezett ráirányítani a figyelmet. A Szegedi Híradó 1859—1860-ban valóban sokat tett 1848 eleve-nen élő és ható emlékének ápolása, Kossuth és az olasz szabadságharcosok iránti lelkesedés növelése, a közvéleménynek a reakciós rend elleni moz-gósítása terén. Szerkesztője, Kempelen Győző²⁵ és segédszerkesztője, Nagy Sándor²⁶ a cenzúra, a rendőri zaklatások és bírságok ellenére is megtalálták a módját a gyűlölt rendszer és tisztviselői ellen irányuló támadásnak, a „nemzeti szellem” ébrentartásának és növelésének.²⁷ A lap tudósított mindazokról a mozgalmakról, melyek 1859—1860-ban a fővá-rospan és a vidéki központokban kifejlődtek. Mozgósított a Bach-rend-szerrel szembeni elégedetlenség kifejezésére alkalmas szolgáltató országos kezdeményezések helyi követésére.

Már az olasz—osztrák háború idején Szegeden is — akárcsak a fő-városban és az ország számos egyéb részében — egyre nyitabban kifeje-zésre jutott az önkényuralmi rendszerrel való szembefordulás. A Szegedi Híradó és más vidéki magyar újságok megjelenése az 1850-es évek má-sodik felében, az egyelőre még sokszor gazdasági, kulturális és egyéb témák keretében megpendített függetlenségi és alkotmányos követelé-ssek jelentkezése a Bach-rendszer — külpolitikai kudarcokkal nagyon szoros összefüggésben levő — meggyengülésének, a repedéseken egyre merészebben feltörő nemzeti törekvéseknek kétségtelen megnyilvánulása

²⁵ *Kempelen Győző* (1829—1865) gimnáziumi tanár. A szabadságharcban hon-védtsízként vett részt. Jászberényből került Szegedre; itt megindította és 1859. május 1.—1861. március 21. közt szerkesztette a Szegedi Híradót. Szeged közéletében ekkor igen fontos szerepet játszott. Fő céljának az önkényuralom elleni alkotmányos harcot tekintette, az 1848. évi viszonyok visszaállításáért. Az 1859-ben megalakult Csongrádmegyei Gazdasági Egyesület titkára. Az 1859—1860. évi szegedi mozgalmak egyik kezdeményezője, résztvevője. 1861. januárjában az alkotmányos tisztújítás során Szeged tiszteletbeli főjegyzőjévé választották. Ebben a minőségben Szeged város tanácsának tagja. Kiterjedt irodalmi tevékenységet folytatott; 1851-től versei, cikkei jelentek meg fővárosi lapokban (pl. Hölgyfutár, Magyar Gazda, Hazánk stb.), írt pedagógiai műveket (Magyar nyelvtani gyakorlókönyv, Magyar helyesírás, Ut-mutatás a honisme gyakorlati előadásához stb.), színdarabokat, politikai műveket. (Kazinczy-ünnep Magyarországon 1859-ben. Szeged, 1860. 7 hét Josefstadtban. Sze-ged, 1861.) 1863—1865. között a Jókai által szerkesztett, Tisza Kálmán politikai nézeteit képviselő A Hon c. lap munkatársa. (Vö. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái V. köt. Budapest, 1897. 1461—1463. hasáb. — Szegedi lt. Szeged város tisztújítási iratai 1860—1861. évi csomó. Az 1861. január 5-i közgyűlés jegyző-könyve. — Politikai gondolkodására: 7 hét Josefstadtban. Idézett mű 62. old. — Áldozatos, nehéz szerkesztői munkájára: Szegedi Híradó, 1860. május 27. Alföldi viszonyok.)

²⁶ *Nagy Sándor* (1836—?) Jogász. 1859-től a Szegedi Híradó segédszerkesztője, 1869-től 1889-ig szerkesztője. 1889-től Budapesten az Országos Hitelszövetkezet pénz-táros. Az általunk tárgyalt években a lelkes szegedi fiatal értelmiségiek egyik vezéralakja, az 1860. évi tüntetések egyik szervezője és résztvevője. Az 1861. évi alkotmányos város tisztikarban tiszteletbeli aljegyző. Költeményeket, társadalmi, politikai, városi érdekű vezércikkeket, humoros eszmefuttatásokat, karcolatokat írt. 1867 után mindvégig a kiegyezés rendszerének támogatója, de az 1859—1860. évi mozgalmakat sohasem tagadta meg, öreg korában, Senex néven írt visszaemlékezé-seiben is büszkén, lelkesen beszélt azokról. (*Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái IX. köt. Budapest, 1903. 754—756. hasáb. *Molnár György*: Világostól Vilá-gosig. Idézett mű 290. old. Továbbá: Ötven év. *Nagy Sándor* összegyűjtött műveiből 1859—1909. c. idézett műben olvasható írások.)

²⁷ A rendőri zaklatásokra, házkutatásokra, büntetésekre: *Kempelen Győző*: 7 hét Josefstadtban. Idézett mű 4. old.

volt. Az alföldön már 1859. májusában a parasztok többfelé kijelentették a császári tisztviselőknek, hogy az osztrák törvényekről tudni sem akarnak „mert az idők és a körülmények megváltoznak, másik hatalom jön Magyarországra és rövid idő múlva minden másképp lesz”.²⁸ Ugyanebben az időben Szegeden az egyik iskola kapuján olyan feliratot találtak, amely elérkezettnek tartja az időt a „szabadság” kivívására. Az 1848. évi városvezetők, ügyvédek, értelmiségiek, iparosok és kereskedők — az egyik rendőri jelentés szerint — az Arany Oroszlánhoz c. vendéglőben már nyíltan beszéltek a franciák sikereivel kapcsolatos nagyszámú híreket. Összeköttetésben állnak Gelich Richard volt honvéddörnnaggyal és más „ügynökökkel”, akik az emigráció megbízásából igyekeznek mozgósítani az embereket.²⁹

Ismeretes, hogy Bach leváltása, a háború gyors befejezése nem váltotta be az osztrák vezető körök reményeit, nem csökkentette, hanem ellenkezőleg, fokozta a centralizációs politika elleni megmozdulásokat. A konzervatív nagybirtokosok maguk is elérkezettnek látták az időt, hogy már korábban nemegyszer megfogalmazott követelésükért — a monarchia föderalista átszervezéséért — akcióba lépjenek. E törekvés jegyében igyekeztek élére állni az éledező nemzeti mozgalomnak, hogy azt a Habsburgokkal való olyan kompromisszum útjára tereljék, amelynek eredménye a Habsburg hatalom és Magyarország 1848 előtti kapcsolatának javított változata.³⁰ Ezért támogatták pl. az 1859. október végén, novemberben országszerte megrendezett Kazinczy-ünnepségeket is, a nagy nyelvújító születésének századik évfordulóján. A szegedi, október 27-i Kazinczy-ünnepség fényes külsőségek között történt megrendezésében Kempelen Győzőnek és a Szegedi Híradónak fő szerepe volt.³¹ A színházban rendezett díszünnepségen a jelenlevők nagyobb része már magyaros ruhát viselt s hazafias lelkesedésük „határt nem ismert.” Szegeden és az ország egyéb helyein tartott megemlékezéseken is Kazinczynak a nemzeti haladást nyelvműveléssel segítő tevékenységét méltatták elsősorban. Ezzel és a Szózat, Himnusz éneklésével az abszolutizmus ellen tüntettek.³² Nincs jele annak, hogy ez az ünnepség tartalmában túlmutatott volna a konzervatívok elképzelésin.

Az 1860. január 29-én rendezett szegedi Mátyás király ünnepség azonban már bizonyos előrelépést jelentett. Az ünnepség rendezésének gondolatát egy 48-as honvédtiszt és író, Remellay Gusztáv vetette fel,

²⁸ Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 1859. (Szerk.: *Koltay-Kastner Jenő*.) Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Philologica. Tomus XVIII. Szeged, 1949. 236. old.

²⁹ Ugyanott: 234., 240—241. old. — Az emigráció által végzett ekkori hazai szervező munkára: *Koltay-Kastner Jenő*: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. 143. old. — Ez a szervező munka azonban nem volt annyira jelentős, mint a rendőrségi iratokból tűnhet. Az emigráció — bár nagy jelentőséget tulajdonított a belső szervezkedésnek — elsősorban külső szövetségesek fegyveres támogatására számítva remélte a sikert.

³⁰ *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés válaszfútján. Idézett mű 12—18. old.

³¹ Lásd Kempelen felhívását a nemzeti nyelv újjáteremtőjéhez méltó ünnepség rendezésére. Szegedi Híradó, 1859. október 20. Kazinczy-ünnepély Szegeden.

³² A szegedi Kazinczy-ünnepség leírása: Szegedi Híradó, 1859. október 30. Kazinczy-ünnepély. Az ünnepségek tartalmára: *Kempelen Győző*: Kazinczy-ünnep Magyarországon 1859-ben. Idézett mű 44. old.

aki történelmünk eseményeit is kutatta. Ennek során találkozott azzal az adattal, hogy 1458-ban Mátyás király Szegeden országgyűlést tartott. Ez az országgyűlés szentesítette az azóta oly sok sikert elért magyar huszárság és hadsereg szervezésére vonatkozó törvényeket. „Nyílt levél a szegediekhez” c. írásában arra hívott fel, hogy a város lakói ünnepeljék meg a történelmi esemény 401. évfordulóját az országgyűlés színhelyén, a ferencesek alsóvárosi templomában.³³ Az előkészítő munkát Kempelen Győző végezte, aki ügyes manőverezéssel legyőzte az alsóvárosi rendfőnök és a polgármester, Gamperl Alajos ellenállását s utána közzétette lapjában Remellay levelét. Az egyházi és városi vezetők azért ellenezték az ünnepséget, mert úgy látták, hogy az „a birodalmi törvények értelmében lázító”. Ez az ünnepség már valóban több volt, mint az abszolutizmus elleni tiltakozás; objektív tartalmát tekintve az önálló magyar hadsereg és a független Magyarország melletti kiállás is. Ezt a „veszélyt” felismerve, az ünnepi misét celebráló palánki plébános, Kreminger Antal és Lencsés Kornél ferences főnök — ha elkerülni már nem lehetett az ünnepséget — mindent megtettek, hogy legalább politikai tartalmától megfossszák. Erőfeszítéseik természetesen nem járhattak eredménnyel, csupán azt érték el, hogy a nagy tömeg, amely a templomban és a templomon kívül összegyűlt, nem kezdett nyílt politikai tüntetésbe.³⁴

Szeged társadalmának abszolutizmus ellenes egysége impozáns módon mutatkozott meg Széchenyi 1860. április 8-án bekövetkezett tragikus halálát követően. Széchenyi halála szerte az országban nagy megdöbbenést keltett és a közvélemény az önkényuralom elleni tiltakozásként fogta fel öngyilkosságát. Ezért is rendeztek országszerte gyászünnepségeket, amelyek az abszolutizmus elleni tüntetéseké váltak. A gyászünnepségeken nagy tömegek vettek részt, ezzel is kifejezésre juttatva, hogy a reakciós rendszerrel szemben a haladás oldalán állnak. Szeged községválasztmánya, amely alig egy évvel ezelőtt még hűségnyilatkozatot tett az uralkodónak és a Bach-rendszernek,³⁵ most maga vette kézbe — nagyrészt a Szegedi Híradótól is sarkallva — a helyi Széchenyi gyászünnepség rendezésének ügyét. Egyhangú határozatot hozott, amelynek értelmében április 26-án a város díszpolgárának hazafiúi érdemeihez méltó megemlékezést tartottak.³⁶ Ezen a fényes, sok ezres tömeget megmozgató gyászünnepségen

³³ Szegedi Híradó, 1860. január 26. Nyílt levél a szegediekhez.

³⁴ Az ünnepség előkészítése során Kempelen és az egyházi személyek közti csatározásokról, a klérus magatartásáról lásd: Szegedi lt. Szegedi ferencrendi rendháznapló, 1860. január 22-i (!) keletű leírást. (A rendháznaplót ekkor még latin nyelven vezették.) Az ünnepség eseményeiről: Szegedi Híradó, 1860. február 2. Szegedi tárogató. — A polgármester nem mert megjelenni az ünnepségen, „azt színelte, hogy beteg” — írja a rendháznapló. A polgármester magatartása szintén bizonyítja, hogy az akkoriak is jól tudták, ez az ünnepség tartalmában már túlmege a Kazinczy-megemlékezésen. Ennek felel meg az is, hogy Prottmann rendőrigazgató a Nyílt levél és a hozzáfűzött szerkesztői megjegyzés miatt a Szegedi Híradót izgatás címén írásbeli megintésben részesítette. (Szegedi Híradó, 1860. február 9.)

³⁵ Szegedi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság elnöki iratok, 1859—15. sz.

³⁶ A községválasztmány 1860. április 20-i ülésén elfogadott határozat a gyászünnepség programjáról: Szegedi lt. Szeged községválasztmányának jegyzőkönyve 1860. 6642. pont. — Széchenyit még 1833-ban választotta meg a város díszpolgárául, „nagy érdemei tekintetéből.” (Vö. Szegedi lt. Szeged város választott községe 1833. évi üléseinek jegyzőkönyve 223. pont és Szeged tanácsüléseinek jegyzőkönyve 1833.

a város tisztikara, a céhek, a tanulóifjúság; a szegedi és környékbeli parasztság ünnepi ruhába öltözve vett részt.³⁷ A szegedi Széchenyi-gyász május 26-ig tartott: ez egy hónap alatt a községválasztmány és a városi tisztikar tagjai fekete ruhát vagy legalább fekete szalagot viseltek. Május 11-én pedig a községválasztmány a halhatatlan hazafi emléke megörökítéséül a város főterét Széchenyi térnek nevezte el.³⁸ A cs. kir. megyehatóság pedig, amely egyre inkább inogni érezte lába alatt a talajt, mindehhez békésen hozzájárult.³⁹

Az eddig jellemzett szegedi tömegmozgulások egyik vonása az volt, hogy áthatotta őket a nemzeti szenvedély. A Szegedi Híradó minden alkalmat megragadott ennek szítására. Állandóan felszínen tartotta pl. az Akadémia palotájának felépítése érdekében indított országos gyűjtés ügyét, számos cikket, tudósítást szentelt a magyaros ruhaviseletnek és nagy szerepe volt annak Szegeden is megfigyelhető gyors terjedésében. A vonatkozó példák számát tetszés szerint lehetne szaporítani a lap 1859—1860. évi számai alapján. Célszerűbbnek látszik azonban inkább annak leszögezése, hogy a Szegedi Híradó e törekvése az akkori történelmi körülmények között sok haladó vonást is tartalmazott: gazdasági, társadalmi, kulturális életünk szabadabb, a nemzeti érdekeknek jobban megfelelő fejlődés legfőbb feltétele ugyanis a nemzeti függetlenség kivívása volt. A lap programja azonban ezen a ponton megrekedt. Nem hirdetett harcot 1848 következetes befejezése, az ország demokratikus átalakítása, a népi tömegek gazdasági követeléseinek kielégítése érdekében. A nemzeti haladást társadalmi haladás nélkül képzelte és akarta megvalósítani. Ez az illúzió azért élhetett, mert 1848 vezető osztálya, a középbirtokos nemesség már nem tudta a kettőt összekapcsolni, olyan új társadalmi osztály pedig ebben az időben még nem volt Magyarországon, amely képes lett volna felismerni a kettő legszorosabb összetartozását és ennek megfelelő program kidolgozásával a válságos helyzetbe jutott abszolutizmus ellen eredményes harcra vezethette volna a küzdelemre kész népi tömegeket.

Az ismertetett szegedi mozgulásoknak csak nemzeti követelésekre korlátozott jellege mellett másik vonása az volt, hogy bár zajosan, de nem harcosan léptek fel az önkényuralom ellen. Ez tette lehetővé, hogy aránylag nagy tömegeket fogtak át, Szeged társadalmának valamennyi osztálya, rétege képviselve volt azokban. A gyűlölt abszolutizmus elítélésében a város minden rendű és rangú embere egyetértett (természetesen a Bach-rendszer helyi képviselőinek kivételével.) 1860. nyará-

év 3547. pont.) Szeged és Széchenyi kapcsolatáról: *Gaál Endre*: Széchenyi István. Tiszatáj, 1960. május.

³⁷ Szegedi Híradó, 1860. május 29. A szegedi gyászünnepély.

³⁸ Szegedi lt. Szeged községválasztmányának jegyzőkönyve. 1860. május 11-i ülés. — Számos alföldi városban a főteret Kossuth térnek nevezik. Szegeden, ahol pedig a Kossuth-kultusz szintén nagy volt, a főter más nevet visel. Ennek az a magyarázata, hogy a szegedi főter már régen el volt nevezve Széchenyiről, amikor kezdett divatba jönni a főterek Kossuthról való elnevezése. A szegediek ekkor Kossuth iránti megbecsülésüket azzal juttatták kifejezésre, hogy a Budai országutat róla nevezték el, azt az utat, amelyen 1848 október elején Kossuth Szegedre érkezett.

³⁹ Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai. 1861—354. sz.

tól azonban országosan és Szegeden is radikalizálódás figyelhető meg az abszolutizmus elleni mozgalmakban. A centralizációs politika rendszerének nehézségei egyre fokozódtak, a belpolitikai változás egyre jobban előrevetítette árnyékát. Garibaldi gyors itáliai sikerei, az olasz szabadságmozgalom győzelmes előretörése fokozták a magyarországi tömegek harcoságát is.⁴⁰ Szeged is Garibaldi és Türr nevéből visszhangzott.⁴¹ Már az augusztus 20-i, István király emléknap megmutatta, hogy az abszolutizmus ellenes mozgalmak Szegeden a korábnál harcosabbá kezdenek válni. Ezen a napon országshíradó ünnepségek voltak, amelyek megrendezéséhez a hatóságok engedélyt adtak. A kormányzat azt remélte, hogy ezzel békés keretek közé szoríthatja a mozgalmat. De számítása nem vált be. A fővárosban és számos vidéki városban a hivatalos ünnepségek után tüntetés volt. Szegeden is az egyházi ünnep befejeztével több százan összegyűltek, Kossuthot, Garibaldit éltetve, az osztrákok ellen lármásan tüntetve vonultak végig a városon.⁴² Ilyen hangos utcai tüntetés az abszolutizmus idején addig nem fordult elő Szegeden. Az augusztus 20-i tüntetés csak kezdet volt. Szeptember elején nagyszabású, harcosabb tüntetéssorozat bontakozott ki. Szeptember 2-án közel ezren vonultak fel, főleg napszámosok, mesterlegények, diákok, akik ismét Kossuth és Garibaldi mellett tüntettek.⁴³ Szeptember 5-én megérkezett a városba Molnár György színtársulata, amely akkorra már jelentős hírnévre tett szert a vidéken működő színtársulatok között történelmi tárgyú drámák (Vid, Mátyás diák, Bánk bán stb.) előadásával. A Szegedi Híradó a nyár folyamán több cikkben is előkészítette Molnár sikeres szegedi működését, mert az előzetes hírek és a társulat műsorterve alapján úgy látta, hogy „... Molnár csakugyan az akar lenni, aminek lennie kell, a nemzeti nyelv és érzelem apostola...”⁴⁴ Kétségtelen, hogy Molnár társulata 1860 őszén lendítő lökést adott a szegedi mozgalomnak. A színészek maguk is részt vettek azokban és fellépésük ösztönözte a politikai tüntetéseket. A társulat megérkezését — élén Kempelen Győzővel — nagy tömeg üdvözölte. Másnap, 6-án este a színészek felvonultak a Széchenyi térre, hogy énekszó-

⁴⁰ Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. Idézett mű 235—238. old. — Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Idézett mű 271—272. old.

⁴¹ A Szegedi Híradó 1860. június 14. számától kezdve Garibaldi emlékiratai címen 6 cikkből álló sorozatot közölt, amelyet a bécsi Presse-ből vett át. — Türr István életrajzát is közölte az 1860. augusztus 5. számban (Garibaldi jobbkeze.)

⁴² A fővárosi és vidéki augusztus 20-i mozgalmakról: Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Idézett mű 273. old. Szabad György: Forradalom és kiegyezés választűjén. Idézett mű 50—52. old. A Szegedre vonatkozó adatot közli Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. Idézett mű 241. old. — Az itteni ünnepségről, a Szózat, Himnusz énekléséről, az alkotmányt méltató beszédekről, az esti lakomákról részletes beszámoló: Szegedi Híradó, 1860. augusztus 23. Tárogató. — Érdemes felfigyelnünk az 1860. évi István napi ünnepségnek Szegeden is jelentkező nagy mozgósító, magával ragadó erejére. Ez nemcsak abban jutott kifejezésre, hogy igen nagy tömeg vett részt az egyházi ünnepségen, hanem abban is, hogy a gőzmalmok, amelyek vásár- és ünnepnapokon addig mindig dolgoztak, ezúttal leálltak, munkásaiknak szünetet engedélyeztek. Így azok is ott lehettek a mozgalomban. (Szegedi Híradó 1860. augusztus 30. Tárogató.)

⁴³ Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Idézett mű 273. old. — A tüntetés során a rendőrség három szabólegényt letartóztatott.

⁴⁴ Szegedi Híradó, 1860. július 22. Szegedi tárogató.

val tisztelegjenek a város színészet iránt lelkesedő közönségének és megismertessék előadásaik programját.⁴⁵ Ez a beköszöntő nagy tüntetést robbantott ki, amely már közvetlenül a megyefőnök, a francia származású Embert Jombart⁴⁶ és az osztrák tisztviselők, tehát az önkényuralmi rendszer helyi megbízottai ellen irányult. Az újsághírek, levéltári akták és a később papírra vetett visszaemlékezések alapján kétségtelen, hogy jókora, több ezer főnyi tömeg gyűlt össze a főtéren és ott a színészekkel együtt a Szózatot, a Himnuszt, a Rákóczi-, a Kossuth-, a Klapka- és az ún. Szegedi indulót („ha lenne, ki a haza ellen föltámadna, verje azt meg a magyarok istene”) énekelte. Kempelen Győző és Nagy Sándor Kossuthot és Garibaldit méltató beszédeket tartottak. A tömeg a megyefőnök lakása elé vonult és az ablakokat kövekkel bezúzva követelte a Bach-huszárok távozását a városból. A tüntetőket a „rémisztő dobszóval” és „tompán dübörgő léptekkel” felvonuló katonaság oszlatta szét, miközben 8 iparossegédet és 1 iparostanulót letartóztatott.⁴⁷ Szeptember 7-én délelőtt pedig a rendőrség elfogta Kempelen Győzöt és még aznap vizsgálat, kihallgatás nélkül útnak indította a csehországi Josefstadt várbörtönébe.⁴⁸ Kempelen letartóztatásának híre rövid idő alatt elterjedt. Amikor Szegedről a rendőrök vasúton elszállították, a pályaudvaron lelkes fiatalok tüntettek a reakció ellen, este pedig újabb tüntetés volt a megyefőnök lakása előtt. A tüntetésben résztvevők ezzel megmutatták, hogy a terrorisztikus eljárás sem tudja őket megtörni. A kivonult katonaság a tüntetést elfogott résztvevőit a megyefőnök lakásának udvarára hurcolta és ott megbotozta. E tüntetések hatása alatt a városban levő, már 1859-ben és 1860. tavaszán megemelt létszámú katonaságot Temesvárról érkezett újabb alakulatokkal tovább erősítették, a megyefőnök pedig hirdetményben tiltotta meg az utcai „tömeges összejöveteleket” és a „rendőrellel magaviseletet”.⁴⁹

Anélkül, hogy túlértékelnénk a szeptember első felében lezajlott szegedi tüntetések jelentőségét, megállapíthatjuk, hogy azok az Októberi Diplomát megelőző hónapok legjelentősebb vidéki megmozdulásai közé tartoznak. Egyik láncszemét alkotják azoknak a tömegmegmozdulásoknak, amelyek jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy az uralkodó és a kormány befejezzék tárgyalásaikat a magyar konzervatívokkal és 1860. október 20-án kiadják azt a „császári nyilatkozványt” és diplomát, amely szakítva a monarchia kormányzásának addigi, centralizációs elvével, új,

⁴⁵ Pesti Napló, 1860. szeptember 11. Különfélék.

⁴⁶ Jombart 1858. október 1-én vette át a megyefőnökséget Bonyhádítól és 1860 decemberéig, a város autonómiájának visszaállításáig töltötte be tisztségét.

⁴⁷ Molnár György: Világostól Világosig. Idézett mű 290–291. old. *Kempelen Győző*: 7 hét Josefstadtban. Idézett mű 36. old. Pesti Napló, 1860. szeptember 11. Különfélék. Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849–1867. Idézett mű 273. old. — Itt jegyezzük meg, hogy a szeptember elején lejátsszódott szegedi mozgalmak forgatagának időrendjében ma már nem könnyű eligazodni. A különféle források eltérő dátumokat említenek. A cs. kir. összpontosított helytartóság levéltárában található vonatkozó iratban (elnöki 1860. IV. A. 3965. sz.) pl. a tüntetés napjaként szeptember 8. szerepel, ennek alapján került e téves dátum *Lukács Lajos* könyvébe (244. old.) és a *Munkások és parasztok mozgalmi c. iratgyűjteménybe* is.

⁴⁸ Pesti Napló, 1860. szeptember 11. Különfélék. *Kempelen Győző*: 7 hét Josefstadtban. Idézett mű 4–5. old.

⁴⁹ Szentesi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság elnöki iratok 1860–1025. sz.

föderalista kormányzási elveket körvonalazott. Ez a sakkhúzás az abszolútizmus válságának alkotmányos úton történő levezetésére irányult.⁵⁰ Az Októberi Diploma bevonta Magyarország kormányzásába a konzervatív arisztokráciát. Lassan, fokozatosan hozzákezdtek a közigazgatás át-szervezéséhez. A politikai foglyok egy részét is hazaengedték; így hagyhatta el Josefstadtot Kempelen Győző, valamint a Baja és Temesvár környékéről odahurcolt más hazafiak is.⁵¹ A bécsi vezető körök mindezzel a belső feszültséget akarták levezetni. Várakozásukban azonban csalódtak.

Az Októberi Diploma Magyarországot továbbra is az összosztrák monarchia részének tekintette, csupán a kormányzás elveit módosította. A konzervatívok nem akartak ennél többet, a népi mozgalmak pedig — amelyek 1860 folyamán kiszabadultak az arisztokrácia gyámködsége alól — megfelelő vezetés és program nélkül nem tudták eredeti céljukat elérni. Mivel az Októberi Diplomával a konzervatívokon kívül egyéb társadalmi erők nem voltak megelégedve, újból fellángolt a harc. Ebben a középbirtokos nemesség az 1848-as törvények maradéktalan helyreállításáért küzdött. Az alkotmányért folyó harcban a népi tömegek is résztvettek, de ismét csak ösztönösen, mert harcuknak nem állott élére a birtokos nemesség, amely a kibontakozást alkotmányos úton kereste. Az Októberi Diplomával és a benne foglalt közigazgatási átalakulás vonatottságával szembeni elégedetlenség jele volt Szegeden az a tüntetés, amely a hónap végén a megyefőnök lakása előtt zajlott le. A mintegy 5—600 főnyi résztvevő a megyefőnöknek macskazenét adott és kövekkel betörte az épület ablakait, leszaggatták a császári hatalom jelvényeit, a középületekre kitűzött kétféjű sasokat. Ebben a mozgalomban is — akárcsak a korábbi tüntetésekben — nagy szerepet játszottak a „tagbaszakadt mesterlegények”.⁵² A lelkes fiatalok október 30-án ünnepélyesen fogadták a Josefstadtból érkező Kempelent és társait.⁵³ A visszaállított helytartótanács, amely egyelőre a régi közigazgatási apparátusra támaszkodott, elítélte a 48-as alkotmány visszaállításáért kibontakozott mozgalmakat. Ennek megfelelően a megyefőnök 1860. november 12-én arra figyelmeztette a polgármestert, hogy a korábban kiadott rendeletek, rendszabályok „... minden eréllyel fenntartandók mindaddig... amíg ezek később kibocsájtandó legfelsőbb rendelmények által... módosíthatni nem fognak.”⁵⁴ A megyefőnökségek felszámolása, az idegen és habsburgista tisztviselők eltávolítása, a szabad királyi városok autonómiájának helyreállítása elhúzódtott. Ez a tény országszerte újabb tüntetéseket robbantott ki. Szegeden november 29-én, a Bánk bán c. színelőadás után a közönség

⁵⁰ Az Októberi Diplomát megelőző tárgyalásokat, vitákat részletesen ismerteti és elemzi *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés választútján. Idézett mű 59—75. old. — A tömegmozgalom hullámának országszerte megfigyelhető emelkedésére augusztus—szeptemberben ugyanott. 50—56. old. — Az Októberi Diploma és az azt kísérő „császári nyilatkozvány” jellemzése és értékelése ugyanott 77—80. old. Továbbá: *Galántai József*: Az 1867-es kiegyezés. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 35—36., 38—39. old. — Az okmányok magyar és német nyelvű nyomtatott szövegét lásd Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai. 1860—16 734. sz.

⁵¹ *Kempelen Győző*: 7 hét Josefstadtban. Idézett mű 210., 216., 219. old.

⁵² Ötven év. *Nagy Sándor* összegyűjtött műveiből 1859—1909. Idézett mű 236., 243. old. — A tüntetés pontos dátumát nem sikerült megállapítani.

⁵³ Vasárnapi Újság, 1860. november 11. Mi újság?

⁵⁴ Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai. 1860—17 522. sz.

egyrésze a centralizációs politika helyi megbízottainak távozását és a 48-as közigazgatás helyreállítását követelve a megyefőnök, a pénzügyigazgató és az államügyész lakásának ablakait nagy lárma, fűtүүлés kíséretében beverte.⁵⁵

Az 1860. őszén lezajlott szegedi tüntetéseken végigtekintve szembeötlő, hogy azokban főleg csak mesterlegények, napszámosok, kisegyzszeneciák, diákok, az 1848-as alkotmányért lelkesedő fiatal értelmiségiek vettek részt. Ennek következtében jóval harcosabbak voltak, mint az 1859 őszi és az 1860 tavaszi ünnepekéig. Az említett csoportok — társadalmi helyzetüknél fogva is — a radikálisabb, következetesebb módszerhez hajlottak. Így tehát Szegeden — az országSZerte kibontakozó akciók hatására — 1860 őszén olyan mozgalmak fejlődtek ki, amelyek nem általánosságban követelték többé a változást, hanem a centralizációs politika helyi képviselőinek eltávolítására irányultak. E megmozdulások a résztvevők bátorságáról, elszántságáról, harckészségéről tanúskodtak, de nem mentek túl a tüntetés határán, beérték ablakbezúzásokkal, Kossuth és Garibaldi éltetésével, hazafias dalok éneklésével és a Bach-huszároknak adott macskazenével. Céljukat ezért nem is érhették el. Magasabb harci formák pedig nem fejlődhettek ki, a mozgalom hatékonyabbá nem válhatott, mert ahhoz nagyobb tömegek csatasorba lépésére lett volna szükség. A tehetősebbek eleve elutasították ezeket a módszereket és nem vettek részt az 1860 őszi utcai tüntetésekből. De nem vettek részt valamennyien azok sem, akik ott lehettek volna, mert olyan társadalmi erő, amely e szélesebb tömegek mozgósítására alkalmas programot (a nemzeti és demokratikus követelések összekapcsolása) adhatott volna, sem országosan, sem Szegeden nem volt. Ezért aránylag kevesen vettek részt az őszi megmozdulásokban. Tény, hogy a tüntetések legharcosabb résztvevői az iparossegédek, munkások és tanoncok voltak, a letartóztatottak, megbotozottak, tehát a leghevesebben tüntetők zöme az ipari munkások táboraiba tartozott. Ez is bizonyítja, hogy a proletariátus már kialakulásának kezdetén a társadalmi haladás elszánt harcosa volt Szegeden is. Azok a férfiak, akik 1848-ban Szeged vezetői voltak és 1859—1860-ban az átalakulásra várakoztak, az Októberi Diploma megjelenése után — a középbirtokos nemesség álláspontjának megfelelően — úgy látták, hogy a nemzet nem elégedhet meg az Októberi Diploma engedményeivel. De az 1848-as alkotmány visszaállítását nem a népi tömegek mozgósításával akarták elérni, hanem békés, alkotmányos eszközökkel. Jól tükrözi ezt az álláspontot Osztróvszky József Mit kell tennünk? c. cikke.⁵⁶ Eszerint minden társadalmi erőnek „egyéforrvá” „a nyert tért elfoglalni s az archimedesi pontot az ősi alkotmány csonkítatlan visszaszerzésére megragadni hazafiúi kötelesség.” A nemzeti cél érdekében tehát osztályegyüttműködést hirdet. A közvetlen cél, a 48-as alkotmány csorbitatlan helyreállítása helyes volt,

⁵⁵ Szegedi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság elnöki iratok 1860—59. sz. — A tüntetés már a színházban megkezdődött a nemzeti dalok éneklésével, majd az utcán folytatódott. Az említett tisztviselők lakása előtt pedig Tóth Kálmán ekkor már híres versére zendítettek. („Már siess hazádba vissza, bús seregem” stb.). Az őszi tüntetések alkalmával a rendőrség számos fiatalembert lefogott és felügyelet alatt tartott. (Szegedi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság igazgatási iratok 1860—383. sz.).

⁵⁶ Szegedi Híradó, 1860. december 2.

de a tömegek mozgalma elleni állásfoglalás nem szolgálta a haladás ügyét, sőt e mozgalmak elfojtására irányuló törekvés lehetetlenné tette a helyesen kitűzött cél elérését. A tömegmozgalmak megakadályozására 1860. december első felében önkéntes polgárokból álló „rendfelügyelő egyletet” szerveztek, amely rendszeres őrzéssel segítette a cs. kir. rendőrség helyébe lépő városi rendőrséget a rend és biztonság fenntartásában.⁵⁷

A város ipari munkásainak a burzsoázia befolyása alatti megtartása, önálló osztálytörekvéseinek megakadályozása érdekében 1860. őszén papi vezetés és céhmesterek befolyása alatt álló katolikus legényegylet is alakult. A Szegedi Híradó már 1860 nyarán, más városokban működő legényegyletek példájára a helyi céhmestereket ilyen egylet alakítására buzdította.⁵⁸ Augusztus végén 41 céhmester beadványban kérte a megyefőnököt, hogy engedélyezze a belvárosi plébános vezetésével egy legényegylet alapítását. Az ilyen egyletek — írták — „... nemcsak társadalmilag nemesebb eszmékre ébresztik a még sok kívánnivalót hagyó iparos elméjét, hanem olvasáshoz és rendhez szoktatván a fiatal nemzedéket, egyszerűen hasznos és békés polgárokká teszi őket.”⁵⁹ Az ilyen egyletek működésére már a Bach-rendszer is megadta az engedélyeket. Bach bukása után pedig különösen nem volt akadálya legényegyletek létesítésének. 1860. november 4-én tehát a szegedi legényegylet is létrejött, amelynek megalkotása körül nagy buzgalmat fejtett ki Bakay Nándor kötélgyártó mester, a későbbi gyártulajdonos. „A szegedi katolikus iparossegédek egylete” 1861. januárban kezdte meg működését. A „vallás és erény, munkásság és szorgalom, egyezség és szeretet” jelszavával, a „vallási és polgári érzelmek” terjesztésével igyekezett az iparossegédek sorsukba beletörődő emberekké nevelni. Befolyása a munkások körében évtizedekig jelentős volt és késleltette a helyi szocialista mozgalom kibontakozását.⁶⁰

⁵⁷ Ugyanott 1860. december 16. Tárogató. Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1861—364. sz. — A rendfelügyelő egylet megalakítása nagy — de mint tevékenysége mutatja, alaptalan — aggodalmat váltott ki Bécsben. (Vö. *Szabad György: Forradalom és kiegyezés választóján*. Idézett mű 199. old.) Az egylet parancsnoka *Máygraber Agoston* volt. A december 2-i, országsszerte fellobbant tüntetések után *Lukács Móricz* azt magyarázta egyik cikkében (Pesti Napló, 1860. december 7. Zavarások s a városok rendezése.), hogy lejárt az utcai demonstrációk, macskazenék ideje. Felhívta a „józan” fiatalságot, hogy az ilyen akciókat akadályozza meg, alakítson nemzetőrséget. Feltehető, hogy ez az állásfoglalás is közrejátszott a szegedi rendfelügyelő egylet megalakításában. Szegeden december 2-án nem volt megmozdulás. (Az 1860. december 2-i tüntetésekről: *Szabad György: Forradalom és kiegyezés választóján*. Idézett mű 101—103. old.)

⁵⁸ Szegedi Híradó, 1860. június 7. Szegedi tárogató.

⁵⁹ Szegedi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság elnöki iratok 1860—61. sz.

⁶⁰ A pesti legényegylet alapszabályát 1855-ben hagyták jóvá. Hasonló típusú egyletek nagyobb számban csak 1860 után alakultak, hogy ellensúlyozzák a munkásmozgalomnak az 1860-as években megfigyelhető megélénkülését. 1859 végéig csak 4, 1860-tól 1867-ig 11 ilyen egylet jött létre. A szegedi mindenestre a klerikális vezetés alatt álló szervezetek nagyobb mérvű kiterjedésének kezdetén keletkezett. (Az 1867-ben hazánkban működött egyletekről készült kimutatás alapján. A kimutatást közli: Munkások és parasztek mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Idézett mű 470—475. old.) — A szegedi legényegylet megalakítására: Szegedi Híradó 1860. november 8. Tárogató. Alapszabálya: Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1861—440. sz. Működésének megkezdésére: ugyanott. Befolyására és a szocialista mozgal-

A helytartótanács rendelete nyomán 1860. december 8-án Szeged visszakapta autonómiáját. A megyefőnök és a többi „cs. kir.” tisztviselő befolyása a város ügyeinek intézésében fokozatosan megszűnt, nagyobb részük rövidesen elhagyta Szegedet. A város vezetését átvette az 1848. évi tisztikar, amelynek irányításával 1861. január 5-én alkotmányos tisztújítást tartottak. Így kezdődött meg a városban a rövidéletű „alkotmányos korszak”. Ennek jellemzése azonban már nem e tanulmány feladata.

mat nehezítő tevékenységére: *Gaál Endre: A szegedi ipari munkásság 1905. előtti szocialista szakmai szervezkedésének néhány kérdése. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus XIX. Szeged, 1965. 6. old.*

PRÉCISIONS SUR L'HISTOIRE DE SZEGED DANS LES ANNÉES 1859—60

L'étude examine les manifestations de la crise du néo-absolutisme autrichien aux années 1859—60, de Szeged. Les historiens s'intéressant à ces événements y voyaient „une véritable petite révolution” et les présentaient — même après 1945 — de façon incorrecte et avec des excès nationalistes. Cet essai, après avoir mis au jour beaucoup de faits, analyse les ressorts économiques, sociaux et politiques de ces mouvements locaux contre les Habsbourg. C'est dans le cadre des mouvements nationaux issus de la guerre austro-italienne que l'auteur interprète les événements de Szeged. L'esprit des cérémonies du 100e anniversaire de la naissance du poète, Kazinczy ne dépassent pas encore les efforts de compromis de l'aristocratie ultraconservatrice de la cour. Par contre la commémoration du roi Matthias constitue déjà une démonstration en faveur de la création d'une armée hongroise indépendante et d'une Hongrie libre.

A partir de l'été de 1860 on peut constater la radicalisation de ces mouvements: il y a plusieurs manifestation de masse contre les radionaires locaux du despotisme, dont la plus importante est celle qui se déroule, le 6 septembre avec la participation de plusieurs milliers de personnes.

L'étude analyse la modification de la base sociale des mouvements de 1859—60 à Szeged; jusqu'à l'été de 1860, toutes les couches de la société participent aux manifestations anti-Habsbourg, à partir de cet été se ne sont que les compagnons et les étudiants qui manifestent. Les bourgeois qui s'enthousiasment pour l'indépendance nationale font tout ce qu'ils peuvent afin de dérouter ou désarmer les mouvements radicaux des masses. Entre autres, c'est en fonction de ces objectifs qu'on organise, au début du mois de novembre de l'année 1860, avec les encouragements, des maîtres, l'association catholique des compagnons.

TARTALOM

<i>MÉREI GYULA</i> : Elszász-Lotharingia Németországhoz csatolása 1870—1871-ben és a magyar közvélemény	3
<i>GAÁL ENDRE</i> : Adatok Szeged 1859—1860. évi történetéhez	21